

Міністерство освіти і науки України

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет правничих наук

Кафедра загальнотеоретичного правознавства та публічного права

Магістерська робота

освітній ступінь - магістр

на тему: **«ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СКЛАДОВИХ
ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В КОРПОРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ»**

**«ASPECTS OF APPLYING THE COMPONENTS OF THE RULE OF LAW
IN CORPORATE LEGAL RELATIONS»**

Виконав: студент 2-го року навчання

Спеціальності 081 – Право

Харечко Станіслав Сергійович

Керівник:

Венгер Володимир Миколайович,

к.ю.н., доцент кафедри

загальнотеоретичного

правознавства та публічного права

Рецензент _____

Магістерська робота захищена з
оцінкою

Секретар ЕК _____

« ____ » _____ 20 р.

Київ 2025

Декларація академічної доброчесності

Я, Каречко Станіслав Сергійович, студент 2-го року навчання магістерської програми за спеціальністю "Право" факультету правових наук НАУКМА підтверджую таке:

- написана мною магістерська робота на тему: "Особливості застосування елементів верховенства права у корпоративних правовідносинах", англійською: "Aspects of applying the components of the rule of law in corporate legal relations" відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених п. 3.7. Положенням про академічну доброчесність здобувачів освіти у НАУКМА, зі змістом якого я ознайомлений;
- я заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії.

08.05.2025р.

Каречко С.С.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СКЛАДОВИХ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В КОРПОРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ	8
1.1 Концепція верховенства права та його складових.....	8
1.2 Особливості правової природи та види корпоративних правовідносин....	22
1.3 Прояви застосування складових верховенства права в окремих видах корпоративних правовідносинах.	32
РОЗДІЛ 2 ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СКЛАДОВИХ СКЛАДОВИХ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ПРИ ЗДІЙСНЕННІ НАЦІОНАЛІЗАЦІЇ.....	46
2.1 Поняття та моделі націоналізації в корпоративному праві.....	46
2.2 Співвідношення та реалізація окремих складових верховенства права в механізмі націоналізації.	49
2.3 Перспективні напрямки забезпечення прав попередніх власників та інших учасників корпоративних правовідносин при здійсненні націоналізації.....	60
РОЗДІЛ 3 ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СКЛАДОВИХ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В ПРОЦЕСІ КОРПОРАТИЗАЦІЇ	70
3.1. Поняття, сутність та правова природа корпоратизації.	70
3.2. Забезпечення реалізації окремих складових верховенства права в процесі корпоратизації.	74
ВИСНОВКИ	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:	88

ВСТУП

Актуальність теми магістерської роботи полягає в дослідженні особливостей застосування окремих елементів верховенства права в корпоративних правовідносинах для подолання практичних проблем захисту прав учасників таких правовідносин в Україні.

За сучасних обставин розвитку України як правової держави, питання панування права в суспільстві в розрізі концепції верховенства права є невід'ємною частиною забезпечення прав і свобод людини. Зважаючи на виняткову універсальність верховенства права, питання дотримання та застосування його складових важливе не тільки на декларативному рівні, а й у різноманітних видах суспільних правовідносин.

Особливої уваги потребує аналіз дотримання верховенства права у корпоративних правовідносинах. Забезпечення прав учасників таких правовідносин важливе як з точки зору особливої правової природи корпоративного права, так і з врахуванням динамічності розвитку правового регулювання на міжнародному, державному та локальному рівнях. Регулювання у сфері діяльності господарських товариств за участю приватних осіб та держави є стержнем для реалізації стабільності у сфері економіки в державі, що є особливо актуальним, враховуючи збройну агресію проти суверенітету України та виклики, перед якими постало українське суспільство на початку 21 століття.

Теоретичне значення магістерської роботи полягає в дослідженні та аналізі сутності верховенства права як універсального явища, що має велику історію та набувало свого розвитку протягом багатьох століть розвитку правової доктрини, та аналізі особливостей застосування окремих його складових у корпоративних правовідносинах. При цьому, для можливості застосування окремих складових верховенства права для захисту прав учасників корпоративних правовідносин, необхідним є і безпосереднє з'ясування сутності самих корпоративних правовідносин, їхньої правової природи та місця серед інших галузей права. Проблематика даного питання впливає з неузгодженості науковців щодо правової природи корпоративного права, а також із невідповідності в

законодавстві деяким з таких підходів, крізь призму застосування верховенства права та його складників. Незважаючи на те, що питання верховенства права та його складових, а також корпоративних правовідносин та корпоративного права, були об'єктами досліджень багатьох науковців, на сьогодні немає комплексних напрацювань щодо аналізу застосування окремих складових правовладдя в окремих видах корпоративних правовідносин. Зважаючи на це, важливим є питання щодо пошуку механізмів перетину між загальнотеоретичними аспектами верховенства права та окремими інститутами в корпоративних правовідносинах.

Практичне значення застосування складових верховенства права також має і у зв'язку з актуалізацією здійснення механізмів корпоратизації в Україні. За обставин, коли держава стає учасником корпоративних правовідносин, важливим є дотримання прав інших учасників, враховуючи недопущення маніпуляцій та зловживанням повноваженням з боку органів державної влади та їх посадових осіб. Комплексного правового дослідження дана проблематика заслуговує і з врахуванням особливостей здійснення націоналізації, де постає питання щодо доцільності застосування складової пропорційності, як підстави обмеження прав учасників корпоративних правовідносин для досягнення певної легітимної мети. Відтак, аналіз наведених аспектів з урахуванням наукових напрацювань, змін у законодавстві та іноземного досвіду, дозволить віднайти практичні засоби подолання виявлених проблем з урахуванням застосування складових верховенства права.

Дослідницьке питання: Які особливості застосування окремих складових верховенства права в окремих видах корпоративних правовідносин?

Дослідницька мета спрямована на дослідження та аналіз можливих шляхів для забезпечення реалізації окремих складових верховенства права у корпоративних правовідносинах.

Об'єктом дослідження є окремі види корпоративних правовідносин в контексті застосування окремих складових верховенства права.

Предметом дослідження є особливості застосування складових верховенства права, зокрема під час націоналізації та корпоратизації.

Методологія дослідження полягала у використанні різноманітних методів. Були використані *емпіричний та теоретичний методи* для дослідження праць українських та іноземних вчених щодо сутності складових верховенства права та визначення особливої правової природи корпоративних правовідносин, а також аналізу української судової практики, законодавства України та іноземних держав в сфері регулювання корпоративних правовідносин під час здійснення націоналізації та корпоратизації.

Також використовувались такі загальнотеоретичні методи: *системно-структурний, аналітичний, та порівняльний методи*.

Системно-структурний метод дозволив виокремити окремі складові верховенства права в корпоративних правовідносинах, виокремити види корпоративних правовідносин і моделі націоналізації, а також дослідити можливість застосування окремих складових верховенства права щодо окремих видів корпоративних правовідносин

Історичний метод дозволив з'ясувати сутність верховенства права та його складових крізь призму історичного становлення даної концепції серед працю давньогрецьких філософів, видатних науковців, а також вітчизняних вчених-правників.

Аналітичний метод дозволив розподілити досліджуване питання на окремі частини. Зокрема досліджувались загальні засади концепції верховенства права, його складові як окремі самостійні принципи, а також поняття корпоративних правовідносин та їх видів. Це дало можливість ефективно застосування результати аналізу для комплексного розуміння можливості застосування складових верховенства права в процесі корпоратизації та націоналізації.

Порівняльно-правовий, як спеціально-юридичний метод, використовувався для порівняння засобів подолання досліджуваної проблематики в іноземних державах в контексті забезпечення верховенства права при націоналізації та

корпоратизації, а також для порівняння підходів науковців щодо розуміння особливої правової природи корпоративних правовідносин.

В роботі також використовувався спеціальний *формально-юридичний метод*. З допомогою цього методу досліджувались різноманітні інститути корпоративного права: «корпоратизація», «націоналізація», «процедура сквіз-ауту», «корпоративні правовідносини» тощо. Це дало можливість якісно дослідити наведені поняття та з'ясувати можливі особливості щодо застосування та дотримання складових верховенства права в контексті функціонування даних інститутів.

Насамкінець, варто зазначити, що в силу особливостей тематики курсової роботи, вона досліджувалась крізь призму *аксіологічного підходу*. Це дозволило акцентувати увагу на беззаперечній важливості захисту основоположних прав людини як цінностей, які першочергово ставляться перед дотриманням принципу верховенства права.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СКЛАДОВИХ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В КОРПОРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

1.1 Концепція верховенства права та його складових.

Беззаперечним є той факт, що правова наука 21 століття перебуває на найвищому рівні свого розвитку. Вона наповнена численною кількістю ідей та тенденцій, які із стародавніх часів набували свого розвитку та згодом перетворювались у ідеології, течії та концепції. До сьогодні, ці ідеї випробовуються часом та доповнюються дослідженнями правників в усьому світі, інтегруються у закони, використовуються у практиках різних держав та міжнародних організацій, є джерелами для формування законів, що регулюють різноманітні сфери суспільних відносин.

Зважаючи на динамічність розвитку правових відносин, виникнення нових галузей та інститутів права, чимало з цих ідей трансформувались чи були адаптовані під сучасні реалії. Проте, деякі з концепцій стали основоположними та універсальними, що можна прослідкувати на прикладі верховенства права.

Верховенство права є одним із фундаментальних елементів для забезпечення стабільності правового регулювання в сучасному світі. Ідея та зародження даного елемента в доктрині права має глибоке коріння та походить ще від уявлень давньогрецьких філософів про беззаперечну роль «права» як окремого елемента при здійсненні державної влади.

Як зазначав в своїй праці С.П. Погребняк про історичні витoki правовладдя, значний внесок у розвиток таких ідей був зроблений давньогрецькими філософами Платоном та Аристотелем [1,с.4].

Ідеї цих філософів полягали в утвердженні «закону» як явища, що має силу та не може бути узурпованим державою. На відміну від Платона, Аристотель намагався вдатись до розмежування «права» як поняття, що побудоване на ідеях справедливості.

Проте, як зазначав у свої статті М. Козюбра «ідеї та висновки Аристотеля, як і його попередників, стосувались незалежних грецьких полісів, тобто мали відносно обмежений просторовий характер» [2, с. 15].

Незважаючи на досить обмежену просторову природу роздумів Аристотеля про концепт «права» та «справедливості», дані ідеї стали чи не першими на шляху до створення цілої концепції правовладдя в майбутньому.

Згодом, ідея «правовладдя» знайшла свій розвиток в епоху Відродження. Даний період історії припадає на час розвитку та популяризації концепцій природного типу праворозуміння, що є надзвичайно близьким та лежить в основі верховенства права.

Доктрина природного права є багатогранною, проте ґрунтується на ідеях права як поняття, що стоїть над законом та владою. Як вбачається із узагальненого аналізу поняття природного права, що був викладений у статті А. Романової, «це теорія, в основі якої покладено ідею, що всі норм права мають ґрунтуватися на певних об'єктивних (природних, надпозитивних) засадах, що не залежать від волі людини й суспільства, установлень держави» [3, с. 634].

Важливість застосування верховенства права крізь призму природного типу праворозуміння є особливо актуальною сьогодні для корпоративних правовідносин. Для прикладу, у випадках примусового втручання держави в корпоративні правовідносини, природний тип праворозуміння повинен бути основою для оцінки таких дій держави в контексті забезпечення справедливості та заборони свавілля.

В той самий період ідея правовладдя набула ознак свого сучасного розуміння в Англії, що й вважається країною походження даної концепції.

З аналізу С.П. Погребняка щодо витоків верховенства права можна погодитись із твердженням, «що її класичне обґрунтування (ідеї верховенства права) було здійснене відомим англійським юристом, професором Оксфордського університету Альбертом Дайсі в роботі «Вступ в дослідження права конституції» (1885 р.)» [1, с.11].

Головна ідея у розкритті концепції верховенства права А. Дайсі полягала у декількох основних твердженнях: обмеження державної влади правом, рівністю перед законом та ідеєю про права людини, що переважають норми закону (конституції). [4, с. 107-122]

Слід зазначити, що цьому сприяла й приналежність королівства Великої Британії до сім'ї загального права, де більшість норм творяться руками суддів у вигляді прецедентів. Якщо розглядати англійську правову систему крізь призму тверджень, які прописав А. Дайсі, то можна прослідкувати нерозривний зв'язок з утвердженням верховенства права як поняття універсального, що може застосовуватись до усіх видів правовідносин.

Обмеження державної влади правом реалізовувалось у Англії шляхом діяльності судів, які були однаковими для всіх громадян та застосовували однакові закони для всіх громадян. З цього безпосередньо й випливала концепція рівності перед законом, та «ідея верховенства права, а не людини» [4, с. 107-122].

Суди могли комплексно аналізувати конкретні життєві ситуації та вирішувати їх відповідно до, на той момент сучасного, рівня розвитку суспільних відносин. При цьому, поєднуючи справедливість, шляхом діяльності інституту присяжних та формуючи прецеденти й норми, що дозволяли забезпечити панування права у суспільстві. Таким чином концепція верховенства права, яка має свої витоки ще від уявлень давньогрецьких філософів про «право» та «справедливість», стає поняттям універсальним та набуває його сучасних його характерних рис. Часто згадуваний елемент його універсальності дозволяє застосовувати його на рівні усіх видів суспільних відносин, зокрема й відносин корпоративних. Адже, починаючи з XIX століття у Європі почали виникати підприємства та корпорації, діяльність яких регулювалась нормами цивільного законодавства. Відтак, можливість комплексного вирішення спорів із застосування принципу верховенства права в європейських судах фактично стала відправною точкою інтеграції ідей правовладдя в корпоративні правовідносини.

Взаємопов'язаність корпоративних правовідносин та позитивні наслідки застосування та забезпечення верховенства права у таких правовідносинах неодноразово підтверджувалась у працях вітчизняних та зарубіжних дослідників пізніше. Як приклад, за наслідками свого детального дослідження вчені Н. Чен та Т.С. Янг дійшли до висновку, що позитивний вплив демократії та верховенства права на корпоративне управління посилюється, коли верховенство права стає сильнішим, а рівень демократії вищий відповідно [5].

При цьому, досить широкими є підходи до визначення самого поняття «верховенства права» в Україні та усьому світі. З аналізу Трихліба К.О. вбачається, що вчені виокремлюють наступні підходи до розуміння цього поняття: «ототожнення верховенства права з верховенством закону в широкому та вузькому значеннях, ототожнення верховенства права із верховенством розуму і справедливості, розуміння шляхом пріоритизації загальновизнаних принципів та норм міжнародного права перед національним законодавством, ототожнення верховенства права з верховенством конституції та ототожнення верховенства права з основними правами людини [6, с. 156].

Верховенство права можна вважати багатогранною концепцією, що в силу різноманітності підходів до її розуміння не може бути зведена до єдиного та спільного визначення. На рівні органів державної влади, Конституційний суд України у 2004 році продемонстрував інтегральний підхід до розуміння поняття верховенства права. В п 4.1 свого рішення суд зазначив, що «верховенство права - це панування права в суспільстві і воно вимагає від держави його втілення правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо» [7].

Зважаючи на дослідження вчених та історичний аналіз формування ідеї та принципу верховенства права, доходимо до висновку щодо відсутності можливості використання одного підходу до тлумачення цього принципу, без звуження його змісту.

Узагальнений документ Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеційська Комісія) «Доповідь про правовладдя» створив основу для сучасного розуміння та аналізу поняття верховенства права щодо окремих питань дотримання даного принципу та застосування його окремих елементів для різноманітних видів суспільних відносин державами та їх органами влади, в тому числі й для відносин корпоративних. Відтак, з доповіді комісії вбачається виокремлення наступних елементів: законність, юридична визначеність, заборона свавілля, доступ до правосуддя, дотримання прав людини, заборона дискримінації та рівність перед законом [8].

Варто зазначити, що наведений перелік елементів не є вичерпним. Для прикладу, з доповіді Венеційської комісії виділяють також елемент пропорційності (домірності). Як було зазначено при аналізі застосування елементів верховенства права на національному рівні України, «принцип домірності (пропорційності) є одним із визначальних елементів у системі складників верховенства права (правовладдя), хоча його безпосередньо до них і не віднесено в документі Венеційської комісії «Rule of law Checklist» («Мірило правовладдя»). Його спрямовано, насамперед, на «установлення розумного балансу між потрібними в демократичному суспільстві випадками обмеження прав людини та легітимною метою такого обмеження» [9, с. 98].

Як зазначали у своїй праці щодо застосування верховенства права у корпоративних правовідносинах іноземні дослідники С. Бгагат і Г. Габбард, «верховенство права є необхідним для громадян для віри в захищеність їхньої приватної власності, що дає їм впевненість інвестувати в інновації, фізичний та людський капітал» [10, с. 2]

Такий підхід вчених щодо необхідності застосування універсального принципу верховенства права у корпоративних правовідносинах є особливо актуальним при втручанні держави у приватну власність шляхом здійснення механізму націоналізації, коли для учасників корпоративних правовідносин виникає ризик порушення їхньої свободи шляхом втручання держави у такі правовідносини.

В цьому контексті, доцільним буде деталізувати зміст названих принципів верховенства права, що були виділені Венеційською комісією, для подальшої оцінки застосування згаданих елементів в корпоративних правовідносинах.

Незважаючи на виняткову необхідність дотримання гармонії усіх названих елементів верховенства права, особливу увагу в контексті правового регулювання корпоративних правовідносин варто було б приділити законності.

Як зазначено у праці «Мірило верховенства права (правовладдя) національного рівня: практика України» щодо дослідження верховенства права на національному рівні, «законність є одним з провідних складників верховенства права (правовладдя)».[9, с.25].

Для подальшого розуміння важливості дотримання елементу законності в галузі корпоративного права, необхідно визначити суть, мету та особливості застосування цього принципу.

Концепція законності впродовж десятиліть була досить спотвореною в суспільствах панування тоталітарних та комуністичних режимів, на відміну від її істинного розуміння. Вона зводилась лише до буквального забезпечення цього принципу. У такому варіанті, увага акцентувалась на неухильному та обов'язковому дотриманні законів та інших нормативно-правових актів у порядку, визначеному державою незважаючи на їхню правову природу та справедливість. Це, в свою чергу, притаманне позитивістському підходу до праворозуміння, де головна увага акцентується саме на законах держави як джерелі права та відкидає зв'язок права та справедливості.

Проте, сучасне розуміння цього елементу змогло еволюціонувати у напрямку забезпечення «права» через законність. В класичному розумінні такий елемент, як законність, повинен забезпечуватись в дусі правовладдя. Тобто, обмежуючи державну владу, для запобігання її свавілля та зловживання тими повноваженнями, що були надані державі суспільством. Основною метою реалізації цих положень є забезпечення реальних прав та свобод людини. Це особливо корелює із правовою природою корпоративного права, якій притаманні ознаки як зовнішнього регулювання з боку встановлених державою законів, так

і з точки зору локального регулювання на рівні установчих документів, де учасники певного товариства беруть на себе відповідні зобов'язання для досягнення спільної мети. Відтак, питання обмеження втручання державної влади в діяльність корпорацій на рівні законодавчого регулювання є особливо важливим та лежить в площині застосування законності, як фундаментальної складової верховенства права.

Забезпечення принципу законності нерозривно пов'язано з існуванням та дотриманням конституції в кожній юрисдикції. У всіх сферах правовідносин, конституція, як основний нормативно-правовий акт з найвищою юридичною силою, є стержнем формування нормативно-правової бази. Це, безумовно, стосується і сфери корпоративного управління. У цих правовідносинах конституція формує та закріплює основоположні права і свободи людини, а також встановлює правовий режим який буде забезпечувати реальне дотримання таких прав та свобод. Принцип верховенства права особливо взаємопов'язаний з дотриманням конституції. Це є важливою умовою для забезпечення законності, стабільності та прозорості в корпоративному управлінні. Для корпоративних правовідносин, дане тлумачення вищої юридичної сили основного закону призму верховенства права не носить тільки теоретичний характер. Конституція, зокрема, покликана встановлювати розумні рамки втручання держави у корпоративні правовідносини. Як зазначав у своєму рішенні Конституційний суд України, «запроваджуючи нормативне регулювання суспільних відносин щодо реалізації учасником господарської організації корпоративних прав, законодавець має ухвалювати відповідні галузеві закони, дотримуючись єдиних конституційних принципів та забезпечуючи розумне співвідношення інтересів кожного з учасників правовідносин» [11].

Таким чином, вказується на один із елементів застосування складника законності в розумінні верховенства права для корпоративних правовідносин, так як це є одним із засобів обмеження втручання держави у такі відносини з

пріоритетним врахуванням норм конституції та гарантованих нею прав учасників корпоративних правовідносин.

Навіть у випадку, коли основний закон держави не містить прямих норм про регулювання корпоративних правовідносин, він встановлює основоположні права людини та громадянина, які є пріоритетними для забезпечення у сфері корпоративного праворегулювання.

Е. Полман у статті "Constitutionalizing Corporate Law" на прикладі практики США вказувала, що хоч Конституція Сполучених Штатів Америки не містить прямих положень щодо правового статусу корпорацій та їхнього правового регулювання, як це детально регламентовано корпоративним правом штатів, вона все ж встановлює права фізичних осіб та громадян, що для корпоративних відносин дозволяє залучати довгострокові та значні інвестиції, та сприяє розвитку корпорацій як стійких інституцій [12, с. 641].

Наступним складником верховенства права з доповіді Венеційської комісії є юридична визначеність. В сучасній юридичній практиці, даний елемент також широко використовується у багатьох джерелах, а також рішення національних та міжнародних судів.

Венеційська комісія у свої доповіді зазначала, що юридична визначеність вимагає, щоб юридичні норми були чіткими і точними та спрямованими на забезпечення того, щоб ситуації та правовідносини залишалися передбачуваними [8, п. 46].

Конституційний суд України в одному із своїх рішень під час аналізу складника юридичної визначеності зазначив, що «принцип юридичної визначеності як складова конституційного принципу верховенства права є сукупністю вимог до організації та функціонування системи права, процесів правотворчості та правозастосування у спосіб, який забезпечував би стабільність юридичного становища індивіда. Зазначеного можна досягти лише шляхом законодавчого закріплення якісних, зрозумілих норм» [13, п.3.3].

Такий підхід Конституційного суду частково відповідає тій ідеї, яка була закладена Венеційською комісією при викладенні змісту даного складника.

Твердження про те, що його реалізації можна досягнути лише шляхом законодавчого регулювання є не зовсім вірним. Адже, в цьому ж твердженні Конституційний Суд зауважує про правозастосування. Як відомо, одним з елементів правозастосовної практики є діяльність судів. З цього випливає, що суди також відіграють значну роль у забезпеченні елемента юридичної визначеності. Зокрема, шляхом тлумачення та застосування норм законодавства при вирішенні конкретних спорів та винесенні справедливого рішення, яке відповідає духу верховенства права. Незважаючи на той факт, що Україна належить до континентальної правової сім'ї та не застосовує прецедентне право, висновки, для прикладу Великої палати Верховного суду все ж використовуються загальними судами першої та апеляційної інстанції при винесенні рішень. В зв'язку з цим, у корпоративних правовідносинах на державу, в особі органів судової та законодавчої гілки влади, покладається обов'язок забезпечення правової визначеності як елементу верховенства права. Адже, державними нормативно-правовими актами встановлюються межі та мінімальні гарантії щодо здійснення корпоративних прав, на основі яких приймаються установчі документи господарських товариств при здійсненні корпоративних прав учасниками корпоративних правовідносин. Відтак, питання забезпечення стабільного правового середовища для учасників корпоративних правовідносин та господарського товариства впливає з обов'язку держави щодо формування якісної нормативно-правової бази, яка враховує динамічність розвитку таких правовідносин та є фундаментом для функціонування локального регулювання в межах окремих товариств.

Складова юридичної визначеності не обмежується лише шляхом написання ідеальних законів та інших нормативно-правових актів, а також забезпечується діяльністю судів. До уваги також варто взяти діяльність Конституційного суду як інстанції, яка хоч і безпосередньо не належить до гілки судової влади, але має повноваження щодо тлумачення норм Конституції України та перегляду законів на їхню відповідність Конституції. Окрім цього, зважаючи на динамічність розвитку корпоративних відносин та необхідність їх

регулювання, практично є неможливим формування законодавчої бази, яка буде регулювати таку групу суспільних відносин в ритмі сьогодення.

Ще одним елементом, який нерідко застосовується при аналізі дотримання складників верховенства права в корпоративних правовідносинах, є елемент рівності перед законом та недискримінації. Зазначений складник є окремим принципом у багатьох нормативно-правових актах та передбачає собою окремий принцип права. Його буквальне тлумачення одразу ж дає зрозуміти суть цього принципу, що розкривається в забезпеченні рівності усіх громадян перед законом при здійсненні їхніх прав. І хоч на перший погляд даний принцип є простим для розуміння, він має ще й інші свої прояви, які особливо важливі в контексті аналізу дотримання складових верховенства права в корпоративних правовідносинах

Як було зазначено з аналізу доповіді Венеційської комісії щодо використанні цієї практики на національному рівні України, одним з аспектів рівності перед законом та недискримінації є те, що «закон повинен застосовуватись однаково для всіх. Нікого не може бути поставлено в привілейоване становище, або, навпаки, дискриміноване становище залежно від тих же вказаних вище ознак.» [9, с.76].

В контексті застосування його як елементу права в корпоративних відносинах це особливо корелює з початковою ідеєю А.Дайсі про утвердження закону, що однаковий та застосовується однаково для всіх громадян, як способу забезпечення верховенства права. Особливість цього положення для корпоративних правовідносин полягає в особливій правовій природі самих корпоративних правовідносин та їхнього регулювання. Для прикладу, складова рівності перед законом та недискримінації використовується в межах корпоративних правовідносин при регулюванні питання процедур сквіз-ауту в акціонерних товариствах. Згідно з останніми, акціонери з переважною кількістю акцій мають право примусово викупити акції у міноритарних акціонерів у встановленому законом порядку. Відповідно, така ситуація ставить в нерівне становище мажоритарних та міноритарних акціонерів, адже при однаковому

обсягу належних прав на акції виникає порушення балансу між правами міноритарних та мажоритарних акціонерів на участь у діяльності товариства, що створює загрозу для примусового відчуження прав у міноритарників. Проте, реалізація складової рівності перед законом та недискримінації в контексті верховенства права забезпечується наявністю у міноритарних акціонерів реципрокного права, шляхом можливості ініціації процедури «сел-ауту». Тобто, міноритарні акціонери можуть примусово продати свої акції, адже наявна для них частка не дозволяє жодним чином впливати на діяльність товариства та впливати на рішення, які приймаються мажоритарними акціонерами. Такий механізм наявності окремих процедур для різних груп акціонерів є яскравим проявом застосування складової рівності в площині корпоративного права в контексті забезпечення верховенства права.

Наступними та заключними складовими верховенства права, що слід проаналізувати, є: пропорційність, запобігання зловживанню повноваженнями та доступ до правосуддя.

Пропорційність, як складова верховенства права, також лежить в основі багатьох видів корпоративних правовідносин та часто суперечить суті таких правовідносин. Пропорційність у свої рішеннях часто використовують суди аби обґрунтувати підстави прийняття рішення органами державної влади, що обмежують права учасників корпоративних правовідносин та довести легітимність мети, яку планується досягнути внаслідок застосування таких обмежень. Так, Конституційний суд України у своєму рішенні від 22.07.2020 року зазначав, що втручання в корпоративні права учасника господарської організації має бути обумовлене суспільною необхідністю, здійснюватися відповідно до закону з дотриманням принципу верховенства права та застосуванням заходів, які не є надто обтяжливими для його прав і свобод [11].

Наведена позиція Конституційного суду України розкриває проблематику дотримання співвідношення між загально-дозвільним типом юридичного регулювання, що є характерним для корпоративних правовідносин, та межами втручання держави у такі відносини. Як зазначала у своєму аналізі Н. Раданович,

загально-дозвільний тип правового регулювання «відповідає саме дозвільній (диспозитивній) системі, мета якої надати особі можливість самій, власною волею визначати свою поведінку, що, відповідно, відкриває простір для дій особи на власний угляд, тобто «свавілля» особи в позитивному значенні цього виразу» [14, с.33].

Тобто такий метод правового регулювання передбачає реалізацію особою свободи, як основоположного права, у будь-який спосіб, що не заборонений законом. Це поширюється і на сферу корпоративних правовідносин, де учасники товариства можуть на власний розсуд реалізовувати свої корпоративні права у будь-який спосіб, який не заборонений законом або статутом товариства, що прийнятий на основі закону. Відтак, виникає проблематика можливості втручання держави у свободу дій учасників корпоративних правовідносин взагалі, а також щодо визначення меж та підстав такого втручання з боку держави. Зважаючи на це, вирішення даного питання й лежить в основі застосування пропорційності як складової верховенства права. Як вбачається із згаданого рішення Конституційного суду України, можливість такого втручання у свободу дій учасника корпоративних правовідносин щодо здійснення його прав можливе лише у випадку суспільної необхідності. Це викликає так звану «конкуренцію суспільних дозволів», про що у своєму аналізі зазначали О.М. Ярошенко, С.М. Синчук та Н.М. Раданович [15, с. 72].

Так, з одного боку, загально-дозвільний тип правового регулювання поширюється на носіїв корпоративних прав та свободу здійснення таких прав, а з іншого боку, поширюється на суспільство або окрему його частину. Свобода здійснення прав інших осіб в суспільстві в окремих випадках може бути під загрозою, якщо держава не вдається до обмеження прав учасників корпоративних правовідносин, що яскраво можна прослідкувати при здійсненні механізму націоналізації господарських товариств.

Застосування пропорційності, як елементу верховенства права, дозволяє встановити баланс при конкуренції дії загально-дозвільного типу правового регулювання в суспільстві. При цьому, досягнення такого балансу можливе лише

за наявності легітимної мети щодо втручання держави в свободу дій учасників корпоративних правовідносин з одночасним застосуванням складової законності. Тобто, щоб досягнення легітимної мети відбувалось в рамках дії законів, що прийняті на основі конституції та відповідають їй.

Окрім того, сучасне розуміння концепції верховенства права також враховує спосіб, у який реалізовується поставлена легітимна мета для обмеження прав. Важливим аспектом для її реалізації є збереження балансу використання правових засобів з важливістю для суспільства кінцевого результату, якого планується досягнути. Це є особливо важливим під час регулювання корпоративних правовідносин, де часто існують ситуації обмеження прав акціонерів для досягнення певної мети, як це відбувається в процесі здійснення націоналізації приватних господарських товариств з метою суспільної необхідності.

Складник запобігання зловживання повноваженнями також є важливим у сфері корпоративних правовідносин. Він полягає в обмеженні наділення органами державної влади широким колом дискреційних повноважень. Метою застосування цього принципу є досягнення гармонії при застосуванні інших складників верховенства права. Наділення органів державної влади чи місцевого самоврядування дискреційними повноваженнями призводило б до підвищення ризику порушення неупередженості у їхніх рішеннях та заполітизованості державного регулювання. Якщо розглядати можливість застосування цього принципу в корпоративному законодавстві та правовідносинах, то варто знову ж таки зазначити про їхню особливу природу та наділення автоматичності певних суб'єктів прийняття рішень. Проте, все ж діяльність державних органів також значною мірою впливає на корпоративні правовідносини, тому при аналізі застосування верховенства права важливо також враховувати значення цього складника. Для прикладу, суперечливою є правова природа діяльності Ради національної безпеки та оборони України, яка своїми рішеннями може впливати на обмеження прав учасників корпоративних правовідносин без чіткого

обґрунтування підстав, що потребує подальшого аналізу при здійсненні процесу націоналізації окремих господарських товариств.

В контексті аналізу складника запобігання зловживання повноваженнями у корпоративних правовідносинах важливо звертати особливу увагу на діяльність органів виконавчої влади.

Наявність широкої дискреції повноважень в органах виконавчої влади разом із описаними супутніми ризиками може мати широкий спектр свого прояву у корпоративних правовідносинах. Особливо, дана проблематика спостерігається під час здійснення корпоратизації підприємств. Коли державні підприємства, керування якими належить до повноважень органів державної влади та їх посадових осіб, проходять процес перетворення шляхом реорганізації у акціонерні товариства. Загалом, питання запобігання зловживання повноваженнями вирішується шляхом побудови структури корпоративного управління з обмеженим впливом держави щодо втручання у діяльність такого товариства. Проте, застосування складової запобігання зловживання повноваженнями, як елементу верховенства права, повинно враховувати майбутні ризики щодо призначення державою членів керівних органів перетвореного товариства, та не допустити ризиків зловживання повноваженнями такими особами під час здійснення керування поточною діяльністю товариства.

Окремої уваги заслуговує не тільки уникнення корупційної складової, а й відвернення небезпеки прийняття необдуманих рішень органами виконавчої влади, або рішень які приймаються хоч і з легітимною метою, проте без правильного формулювання механізму їхньої реалізації. Такі аспекти в подальшому стають підґрунтям до численних судових звернень учасників корпоративних правовідносин для захисту своїх прав. Це, як наслідок, призводить до неоднозначності судової практики та порушення елементу законності та правової визначеності, про які вже зазначалось раніше.

Заключним елементом, який потребує аналізу в даній частині є елемент доступу до правосуддя. Цей елемент також досить часто виділяють в окремий

принцип, який застосовується у більшості сфер правового регулювання, зокрема й в корпоративних правовідносинах.

Проте, доступ до правосуддя в контексті корпоративних правовідносин, так і більш глобальному його розумінні з точки зору верховенства права, має більш широке тлумачення та правову природу. Як зазначав у своєму дослідженні Ю.І Свєрба, «це можливість особи запобігти порушенню її прав та мати ефективні засоби захисту, коли такі права порушені» [16, с. 239].

Отже елемент доступу до правосуддя передбачає не тільки закріплення на конституційному рівні судових органів, які уповноваженні здійснювати правосуддя. В більш широкому розумінні йдеться про реальну та конкретну можливість особи звертатись до суду з метою ефективного захисту її прав, при цьому щоб засоби звернення до суду такого звернення не були недоступними для такої особи.

1.2 Особливості правової природи та види корпоративних правовідносин.

Важливість корпоративних правовідносин є актуальною для всіх держав в процесі їхнього становлення та подальшого розвитку. Якість правового регулювання цього виду відносин у суспільстві забезпечує гарантії здійснення основоположних прав та свобод громадян та забезпечує стабільний рівень розвитку економіки держави та підтримки діяльності її основних галузей. Особливу роль корпоративні відносини відіграють в процесу розвитку держав з ринковою та перехідною економікою, до яких, зокрема, належить Україна.

Дослідження особливостей правової природи корпоративних правовідносин є особливо важливим при аналізі їхнього регулювання на рівні держави та на локальному рівні, а також дозволяє детальніше зануритись в окремі аспекти застосування та дотримання верховенства права та його складників в процесі їхнього регулювання. З аналізу концепції, історичного становлення та сучасного розуміння принципу верховенства права можна дійти

до однозначного висновку, що його застосування важливе для регулювання усіх правовідносин у будь-якому суспільстві, що в подальшому дозволяє забезпечити функціонування саме правової держави. В зв'язку з цим, аналіз правової природи корпоративних правовідносин відіграє ключову роль для подальшого аналізу особливостей застосування верховенства права та його складників у цих правовідносинах. Аналіз правової природи корпоративних правовідносин є важливим з декількох причин. В першу чергу, визначення поняття конкретного виду суспільних відносин дозволяє визначати межі їхнього правового регулювання та межі втручання держави у такі правовідносини, що лежить в основі реалізації концепції верховенства права. По-друге, верховенство права є комплексним поняттям, яке в сучасному розумінні складається з окремих самостійних елементів, які було проаналізовано раніше. Визначення особливостей саме корпоративних правовідносин дозволить визначити можливість та сферу дії принципу верховенства права та окремих його складових. По-третє, корпоративні відносини за своїм характером є динамічними явищем, в яких якісне застосування елементів верховенства права є фундаментальним для забезпечення прав усіх учасників цих відносин.

Окремої уваги потребує деталізація та визначення основних видів корпоративних правовідносин під час аналізу їхньої правової природи. В залежності від об'єкту правового регулювання, суб'єктів та змісту правовідносин змінюється й їхня юридична характеристика, отже й змінюється підхід до застосування складників верховенства права.

Поняття корпоративних правовідносин є відносно новим. Раніше вони охоплювались загальними нормами цивільного права та не підлягали окремому нормативно-правовому регулюванню. Варто зазначити, що й на сучасному етапі розвитку правової доктрини дане поняття не є чітко визначеним серед наукової спільноти.

В українському законодавстві поняття корпоративних правовідносин раніше фігурувало та було закріплене на рівні закону в Господарському кодексі України. В редакції, чинній до 19 червня 2020 року, воно було викладене у ч.3

ст. 167 Господарського кодексу України, де було зазначено, що під корпоративними слід розуміти відносини, що виникають, змінюються та припиняються щодо корпоративних прав [17].

Таке поняття є досить широким, загальним та не дає чіткого розуміння суті даного виду відносин. Це в свою чергу може викликати непорозуміння щодо сфери його застосування.

Відповідно до нової версії формулювання поняття, що була викладена і в прикінцевих та перехідних положеннях Закону України «Про акціонерні товариства», Цивільний кодекс було доповнено ч. 6 ст. 96-1, відповідно до якої під корпоративними слід розуміти відносини між учасниками (засновниками, акціонерами, пайовиками) юридичних осіб, у тому числі які виникають між ними до державної реєстрації юридичної особи, а також відносини між юридичною особою та її учасниками (засновниками, акціонерами, пайовиками) щодо виникнення, здійснення, зміни і припинення корпоративних прав [18].

По-перше, законодавець окремо наголошує на моменті виникнення цього виду правовідносин та переносить його ще до моменту виникнення юридичної особи (її державної реєстрації). По-друге, чіткіше деталізовано суб'єктів, до яких тепер входять учасники, засновники, пайовики та акціонери. Окрім цього, такий підхід фактично виділяє три окремі групи відносин: між учасниками до виникнення юридичної особи, між учасниками в процесі діяльності юридичної особи та відносини між юридичною особою та її учасниками. Оскільки даною групою окреслюються відносини щодо корпоративних прав, то варто зазначити, що і дефініція корпоративних прав теж зазнала змін. Згідно з ч.1 ст. 96-1 Цивільного кодексу України, під корпоративними правами слід розуміти сукупність правомочностей, що належать особі як учаснику (засновнику, акціонеру, пайовику) юридичної особи відповідно до закону та статуту товариства [19].

Законодавець виокремив суб'єктів, яким можуть належати корпоративні права, і відтепер ними є засновники, акціонери, учасники та пайовики. Проте, обмежив ці права лише тими, які існують відповідно до закону чи статуту.

Такий підхід до визначення корпоративних прав також не можна визнати цілком прогресивним, широким та таким, що відповідає сучасним тенденціям розвитку науки корпоративного права. Особливо зважаючи на те, що через це положення законодавства в наступних частинах статті розкривається поняття корпоративних правовідносин щодо виникнення, зміни та припинення корпоративних прав.

Обмеження корпоративних прав лише законом чи статутом є не досить відповідним з точки зору природного типу праворозуміння та аналізу даного виду відносин на предмет застосування елементів верховенства права.

Визначення поняття корпоративних правовідносин також важливе для їх визначення серед галузей права. Якщо розмежовувати категорію законодавства, як окремий засіб регулювання суспільних відносин, то необхідно вдатися до аналізу чинних законів в Україні щоб з'ясувати правову природу даних відносин та їх місце серед інших галузей. Окрім цього, для більш комплексного та правильного розуміння варто проаналізувати підходи, що викладені в межах юридичної науки як окремої галузі.

Згідно з визначенням в новій редакції закону, що було введене змінами до Цивільного кодексу, що серед іншого регулює діяльність господарських товариств, корпоративні правовідносини фактично можна віднести до галузі господарського права. Такого висновку вдалось дійти на основі аналізу Лукач І.В., яка під час дослідження корпоративних правовідносин в системі господарського права зазначала, що представники такого підходу вбачають у даному виді правовідносин поєднання елементів майнового й організаційного характеру та відносини між окремими органами товариства [20, с.24].

До відносин майнового характеру, зокрема, належать права власності акціонерів на їхню частку щодо акцій у компанії. І хоч таке право, в широкому розумінні, обмежене лише правомочностями розпорядження, воно все ж належить до інституту права власності. Проте, даним визначенням законодавець обійшов взаємовідносини між окремими органами акціонерного товариства, що можуть виникати як між внутрішніми органами однієї структури так і між

зовнішніми відносинами в межах, для прикладу, холдингової компанії. Підтвердження цьому можна віднайти у змісті законодавства. Відповідно до ч.1 ст. 62, Закону України «Про акціонерні товариства», рада директорів акціонерного товариства є органом, що підзвітний загальним зборам такого товариства [18].

Незважаючи на те, що цим самим нормативно-правовим актом хоч і регулюються правовідносини між окремими органами в межах господарського об'єднання, законодавець вирішив оминати даний вид правовідносин серед перелічених у визначенні поняття корпоративних правовідносин. Таким чином, нововведення до Цивільного кодексу України охоплюють більш широке коло відносин як таких, що визнаються корпоративними, проте все одно не дозволяє досягнути комплексного розуміння корпоративних правовідносин серед інших галузей та підгалузей права.

На противагу підходу щодо віднесення корпоративних правовідносин лише до галузі господарського права також можна навести декілька аргументів. По-перше, як вже зазначалось раніше, до внесення змін Законом № 2465-IX від 27.07.2022, правовідносини щодо корпоративних прав регулювались нормами Господарського кодексу України. В цьому ж нормативно-правовому акті регулювались питання визначення понять корпоративних правовідносин та корпоративних прав. Проте, від 2022 року дане поняття було включене до Цивільного кодексу серед інших загальних положень про юридичну особу. Це означає, що даний вид правовідносин у суспільстві регулює основний акт цивільного законодавства, яким є Цивільний кодекс України. По-друге, правова природа створення юридичних осіб, які здійснюють підприємницьку та інші види діяльності, є договірною. Відповідно до положень ч.1 ст.80, що викладені у Цивільному кодексі України, юридична особа є організацією [19].

Організація за своїм класичним розумінням є добровільним об'єднанням громадян для досягнення певної мети. Відповідно до ч.1 ст. 87 Цивільного кодексу України, для створення юридичної особи її учасники (засновники)

розробляють установчі документи, які викладаються письмово і підписуються всіма учасниками (засновниками) [19].

Однією із передумов створення товариства та розробки її установчих документів є укладення засновницького договору для того, щоб розпочати процес реєстрації та створення товариства. Такий порядок передбачений для створення більшості видів господарських товариств в Україні та у світі зокрема. Тобто це є загальноприйнятою практикою в межах розвитку усього корпоративного права. Згідно з ч. 2 ст. 88 Цивільного кодексу України, у засновницькому договорі товариства визначаються зобов'язання учасників створити товариство, порядок їх спільної діяльності щодо його створення [19].

Тобто, з таких положень цивільного законодавства можна виділити один з аспектів правової природи корпоративних правовідносин в частині створення господарських товариств, який полягає в добровільному об'єднанні громадян при створенні окремих видів юридичних осіб приватного права на основі договірних правовідносин. Права та обов'язки учасників таких правовідносин в такому випадку також регулюються загальними положеннями цивільного законодавства, тобто, це відносини, до яких застосовується юридична рівність, вільне волевиявлення та принцип майнової самостійності учасників.

Дане тлумачення змісту корпоративних правовідносин крізь призму цивільного регулювання відносить такі відносини до типу приватно-правових. Це означає, що до учасників таких правовідносин застосовується загально-дозвільний метод при регулюванні таких відносин, що передбачає забезпечення свободи дій учасників господарських товариств у будь-який спосіб, що не заборонений законом. У зворотному розумінні, це встановлює межі втручання держави у такі правовідносини. Такі межі можуть проявлятися у двох основних аспектах. По-перше, це запровадження законодавчих процедур з встановленням порядку діяльності господарських товариств та встановленням мінімальних гарантій прав учасників корпоративних правовідносин при прийнятті установчих документів товариства, які є актами локального регулювання. По-друге, це забезпечення механізмів обмеження втручання держави у такі

правовідносини. А у випадках, коли таке втручання є необхідним та невідворотним, забезпечення процедур такого втручання з одночасним та пріоритетним захистом прав учасників корпоративних правовідносин у спосіб, що встановлений Конституцією України.

Як вже було зазначено раніше, в силу особливостей при здійсненні корпоративних прав в межах юридичних осіб у виді товариств чи інших організаційно-правових форм, такі відносини часто мають управлінський характер. Це зумовлено тим, що для ефективної діяльності товариства необхідно створити окремі органи управління для забезпечення його діяльності та для досягнення визначеної установчими документами мети. Тому, цивілістична правова природа корпоративних правовідносин не покриває усі особливості здійснення корпоративних прав як передумови існування такого виду правовідносин. Відносини управлінського характеру все ж можна віднести до господарського права, як окремої галузі. Таке розуміння відповідає сучасному та динамічному розвитку даного корпоративного права як окремої науки, а також розширює рамки для аналізу щодо застосування складових концепції верховенства права в подальшому.

Як наслідок, для цілей розуміння і визначення особливої правової природи корпоративних правовідносин, потрібно вийти за межі тлумачення даного поняття в рамках лише українського законодавства, та застосувати комплексний підхід. Це дозволить врахувати як практичний аспект, оскільки в межах України джерелом регулювання відносини даного характеру є акти цивільного законодавства та окремі спеціальні закони, так і врахувати позицію науковців для більш об'єктивного розуміння даного поняття. В цьому контексті для подальшого аналізу варто погодитись із позицією Лукач І.В., яка у підсумку свого дослідження поняття зазначила, що корпоративними є «суспільні відносини, що виникають виключно між суб'єктами корпоративних правовідносин у процесі набуття, здійснення та припинення корпоративного управління та корпоративних прав.» [20, с.26].

Проте для цілей дослідження в рамках застосування елементів верховенства права таке визначення варто було б дещо розширити за суб'єктним складом. Варто врахувати, що деякі вчені розглядають окреме господарське товариство (корпорацію) окремим суб'єктом таких відносин, як це було зазначено в монографії «Корпоративні правовідносини» Ю.М. Жоронкуй, С.О. Сліпченко та В.Г. Жоронкуй. Тобто, в такому випадку суб'єкти відносин розширюються корпорацією як окремою організаційно-правовою формою юридичної особи в широкому розумінні, що здійснює підприємницьку діяльність [21, ст. 10].

Таке розуміння є більш прогресивним, адже в нього включаються не тільки внутрішні відносини в межах окремої юридичної особи, як учасника корпоративних правовідносин, а й сама юридична особа як учасник, що наділений визначеною законодавством правосуб'єктністю. Аргументами на користь такого розуміння є те, що юридичні особи дійсно можуть бути окремими суб'єктами, адже вони від свого імені можуть користуватись певними правами. Для прикладу, юридичні особи, що займаються підприємницькою діяльністю. Вони можуть набувати у власність майно, користуватись таким майном на власний розсуд у межах, дозволених законодавством, укладати угоди з іншими суб'єктами та нести відповідальність за їх виконання, бути позивачами та відповідачами у судах та арбітражних установах тощо. При цьому, здійснення таких прав та накладення у зв'язку з цим відповідних обов'язків нерозривно пов'язане з учасниками таких правовідносин як суб'єктів, наділених корпоративними правами. Рішення про вчинення певного правочину корпорацією зазвичай приймається внаслідок колегіального волевиявлення її учасників або їхньої більшості в межах реалізації їхніх корпоративних прав, що призводить до виникнення правочину суб'єктом якого є корпорація як окремий суб'єкт. Таким чином, можна дійти до висновку про необхідність розширення визначення поняття корпоративних правовідносин в межах законодавства більш широким змістом та суб'єктним складом для подальшого аналізу в рамках застосування складників верховенства права. Окрім цього, це дозволяє провести

більш широкий аналіз видів корпоративних правовідносин та застосування таких складників до кожного з видів за конкретних обставин. Наявність великої кількості підходів до тлумачення поняття корпоративних правовідносин та їх місця серед інших галузей права призводить і до різних підходів щодо розуміння їх поділу на окремі види, що є важливим для подальшого аналізу застосування складових верховенства права для кожного з таких видів. Для цілей визначення видів корпоративних правовідносин, можна користуватись як нормами законодавства, так і напрацюваннями науковців у сфері корпоративного права.

Розпочати варто з аналізу видів даних правовідносин із визначення, яке запропонував законодавець в Цивільному кодексі України. Незважаючи на те, що корпоративні правовідносини є особливими за своєю правовою природою, що дещо ускладнює процес визначення цього поняття, для них все ж характерна наявність певних базових елементів, як присутні у більшості видів інших правовідносин. Мова йде про суб'єктний склад, об'єкт та зміст. З визначення, яке застосоване в Цивільному кодексі України, законодавець безперечно виділяє основних суб'єктів. Відповідно до положень п.6 ч. 96-1 Цивільного кодексу України, за суб'єктним складом корпоративні правовідносини можна поділити на такі, що виникають між учасниками юридичної особи: засновниками, акціонерами та пайовиками [19].

При цьому презюмується, що перелік наведений законі є виключним, адже жодної згадки про інших учасників законодавець не наводить. Окрім цього, з цього ж визначення ми можемо виділити й відносини безпосередньо між юридичною особою, як окремим суб'єктом, та її учасниками: засновниками, акціонерами та пайовиками. Проте, як зазначалось вже вище, особлива природа корпоративних правовідносин в широкому розумінні включає саму корпорацію (юридичну особу), як окремого суб'єкта корпоративних правовідносин, що може взаємодіяти з іншими суб'єктами права, які жодним чином не пов'язані з такою корпорацією. Зокрема, це можуть бути правовідносини між корпорацією та іншими юридичними та фізичними особами. Проте, для такого поділу важливим

є фактор виникнення, зміни чи припинення таких правовідносин щодо корпоративних прав.

Окрім цього, за суб'єктним складом можна виділити й інші види корпоративних відносин. У своїй статті зазначав Марущак Я.С., що між окремими органами, що функціонують у певній корпорації, між засновником і певною корпорацією на етапі реалізації засновницьких прав, між корпорацією, її учасниками та членами органів корпорації тощо [22, с.65].

З наведеного переліку вже можна дійти до висновку, що поділ корпоративних правовідносин є досить широким та багатограним, і застосовується різними науковцями в залежності від їхньої позиції щодо розуміння самого поняття та суті корпоративних правовідносин. Також, з поняття, що наведене у Цивільному кодексі України також неможливо визначити усі види правовідносин за суб'єктним складом.

Проте, Цивільний кодекс України також виділяє й іншу параметру, за якою можливо здійснити поділ – час виникнення таких правовідносин. З визначення, наведеного у ч. 6 ст. 91-6 Цивільного кодексу України, можемо виділити наступні два види: корпоративні правовідносини, що виникають до моменту реєстрації юридичної особи, та корпоративні правовідносини що виникають після здійснення державної реєстрації. Варто зазначити, що даний тип поділу на види за параметром часу виглядає абсолютним та таким, що не потребує доповнення.

Ще одним видом, який можна виділити з законодавства, є спосіб поділу корпоративних правовідносин як таких, що виникають щодо: виникнення, зміни чи припинення корпоративних прав.

Даний спосіб поділу корпоративних правовідносин, в якому за основу взяті положення законодавства хоч і є широким, проте недостатнім для з'ясування особливої правової природи відносин, що виникають, змінюються та припиняються щодо корпоративних прав. Про це свідчить й думки науковців, які мають й інші способи поділу.

Для прикладу, Кравчук В.М. у монографії, присвяченій припиненню корпоративних правовідносин у господарських товариствах, виділяє правовідносини, які складаються щодо реалізації прав, що впливають з участі у корпорації (корпоративних прав), а також відносин, що складаються щодо виникнення, зміни чи припинення прав участі в товаристві [23, с.18].

Як зазначає Марущак Я.С. у своєму дослідженні з цього приводу, деякі з науковців за критерій виділяють поділ корпоративних правовідносин на зовнішні та внутрішні [22, с.65].

До зовнішніх зазвичай можна віднести відносини між учасниками всередині організації відповідного організаційно-правового типу, та іншими учасниками які з цією організацією не пов'язані. А також внутрішні відносини, що виникають всередині певної корпорації безпосередньо між її учасниками.

В контексті аналізу особливої правової природи корпоративних правовідносин та їх поділу на окремі види щодо особливостей застосування окремих складників верховенства права, до уваги варто брати найбільш широкий спектр підходів та поділів. Це дозволяє проаналізувати окремі частини такого виду відносин та водночас комплексно оцінювати загальний сферу їхнього застосування, що також дозволяє встановити конкретні межі для дослідження. Проте, аналіз підходу до розуміння поняття корпоративних правовідносин та їхніх видів неможливо здійснити лише на основі положень законодавства, адже це значною мірою звужує поле для дослідження та не відповідає основним ідеям, що протягом сторіч були закладені в концепцію верховенства права як окремого принципу та його складових.

1.3 Прояви застосування складових верховенства права в окремих видах корпоративних правовідносинах.

З аналізу історичного становлення верховенства права та його окремих складників у світі вбачається, що застосування даної концепції має універсальний характер та може застосовуватись на рівні актів найвищої

юридичної сили, зокрема й конституції як основного закону держави. Проте, інтеграція верховенства права в законодавство лише на декларативному рівні не є ефективним способом реалізації даної концепції. Правовладдя покликане забезпечувати реалізацію права та справедливості у всіх видах правовідносин у державах та суспільстві загалом. Це є своєрідним способом правового мислення, який пронизує усі суспільні відносини з метою якісного захисту прав людини та обмеження державної влади з метою реалізації таких прав. Саме тому, верховенство права та застосування його складників так важливе і у корпоративних правовідносинах. Панування правовладдя та застосування його окремих складників дозволяє, серед іншого, реалізовувати корпоративні права учасників корпоративних правовідносин та захищає здійснення таких прав в разі їхнього порушення. Це так само стосується здійснення корпоративних прав під час діяльності окремих корпорацій чи господарських товариств, як окремих та самотійних суб'єктів правовідносин.

Комплексний підхід до аналізу верховенства права дозволяє виявити можливі прояви застосування таких складників верховенства права в корпоративних правовідносинах загалом, а також шляхом застосування окремих складників до певного виду таких правовідносин.

Як вже згадувалось раніше, найбільш фундаментальним для функціонування будь-якого виду правовідносин, зокрема й корпоративних, є застосування складової законності. Даний складник верховенства права, в силу особливої правової природи корпоративних правовідносин, може застосовуватись на рівні законодавчого та локального (внутрішнього) регулювання правовідносин. Під локальним в даному контексті розуміється правове регулювання корпоративних відносин шляхом прийняття та дії установчих документів, статутів, рішень окремих органів в межах юридичної особи, як суб'єкта здійснення корпоративних прав.

Основний закон держави має вищу юридичну силу та норми прямої дії. В ст. 1 Конституції України зазначено, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» [24].

В статті 8 Конституції зазначено, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй [24].

Наведені норми поширюються, зокрема, на сектор корпоративних правовідносин. Незважаючи на те, що Конституція України, як і більшість основних законів іноземних держав, не містить безпосередньо прямих норм про корпоративні правовідносини, в ній закріплено основні права громадян та сформовано фундамент для побудови інших спеціальних нормативно-правових актів, які в свою чергу приймаються на основі конституції.

В українському законодавстві діяльність учасників корпоративних правовідносин регулюється досить багатьма законами та іншими підзаконними нормативними актами. Головним джерелом, що регулює корпоративні відносини, є Цивільний кодекс України, який був прийнятий 16 січня 2003 року. Він встановлює правила, що стосуються управління корпоративними структурами та взаємовідносин між учасниками, встановлює поняття корпоративних правовідносин та корпоративних прав, регулює порядок створення та засади діяльності юридичних осіб в Україні. Цивільний кодекс України також визначає, що корпоративні відносини можуть бути врегульовані як на рівні законодавчих актів та підзаконних нормативно-правових актів, так і на локальному рівні. У статті 4 Цивільного кодексу України чітко визначено, що є актами цивільного законодавства, що формує основу для регулювання корпоративних відносин [19].

Окрім цього, ці ж самі відносини протягом значного проміжку часу регулювалися й Господарським кодексом України. В контексті дотримання законності як складника принципу верховенства права, існування двох кодексів, що мають однакову юридичну силу та регулюють ідентичні за своєю суттю основи корпоративних правовідносин, викликає непорозуміння щодо дотримання ієрархії нормативно-правових актів при регулюванні таких правовідносин. Для прикладу, у національному праві Республіки Польща є дещо відмінний підхід до

регулювання корпоративних правовідносин. Окрім того, що вони регулюються на основі Кодексу Цивільного, основним законом, що діє відповідно до Конституції Польщі є Кодекс торговельних товариств [25, с.24].

Такий підхід є більш досконалим та усуває проблему конкуренції законів, дозволяє охопити більш конкретну сферу корпоративного регулювання та краще сприяє дотриманню закону з метою забезпечення прав та свобод людини і громадянина.

Варто зазначити, що в Україні та в більшості іноземних країн на основі конституції приймаються й інші закони, що мають більш вузький спектр корпоративного регулювання. Для прикладу в Україні це: Закон України «Про господарські товариства», Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», Закон України «Про акціонерні товариства». Наявність багатьох законів, що регулюють різні аспекти корпоративного правовідносин, може створювати складнощі у дотриманні законності на рівні національного законодавства. Ця проблема може бути посиленою також через нерівномірне застосування і тлумачення законодавства на різних рівнях уряду, судів та арбітражних установ.

Крім того, в контексті дотримання законності важливим аспектом є ступінь розвиненості законодавчих процедур. Він передбачає собою дотримання ефективного рівня прийняття нормативно-правових актів, забезпечення прозорості та ефективності такого прийняття. Це передбачає дотримання процедури належного обговорення та ухвалення норм, вплив оцінки думки громадськості. Проте, у випадку наявності декількох різноманітних законів та підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють правовідносини у корпоративному секторі, прослідкувати та дотримуватись належної процедури прийняття кожного з них є досить складним викликом. Так само й складно здійснити моніторинг для оцінки ступеня виконання такого законодавства. Більше того, законодавство в сфері регулювання корпоративних правовідносин є досить динамічним і потребує постійних нововведень. Це можна побачити на прикладі Закону України «Про акціонерні товариства» та

його редакцій, одна з яких була чинна до 01.01.2023, а інша передбачає чималу кількість нововведень та прийнята від 27.07.2022.

Окремої уваги потребує діяльність Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (далі - НКЦПФР). Даний орган розробляє і затверджує нормативні акти та акти законодавства, які, серед іншого, обов'язкові для виконання учасниками ринку цінних паперів, їх об'єднаннями. Незважаючи на те, що основною метою діяльності НКЦПФР є створення умов для належного та ефективного функціонування ринку цінних паперів, її повноваження в сфері розробки нормативно-правових актів також напряму впливають на права учасників корпоративних правовідносин. Законність, як елемент принципу верховенства права, повинна забезпечувати виключну компетенцію парламенту в процесі ухвалення нормативно-правових актів. В окремих випадках такі повноваження можуть делегуватись уряду. Таким чином існує проблема у питаннях стосовно правової природи діяльності НКЦПФР як органу, що підпорядкований Президенту України та підзвітний Верховній Раді України. Це в свою чергу впливає і на дотримання інших складників верховенства права. Для прикладу, піднімає питання дотримання складника запобігання зловживання повноваженнями. Фактично, така правова природа діяльності НКЦПФР надає даному органу широкі дискреційні повноваження, що може призвести до зловживання повноваженнями посадовими особами даного органу та призвести до порушення законності та запобіганню зловживання повноваженнями як складових верховенства права.

Однією з гарантій дотримання законності в господарських товариствах є можливість визнати статут недійсним у випадках, коли він суперечить законодавству або порушує права учасників товариства. Практика щодо визнання статутів недійсними або їхніх окремих положень є досить поширеним способом захистити права акціонерів та інших учасників корпоративних правовідносин. Визнання недійсності статуту юридичної особи можливе у випадку, якщо він не відповідає вимогам чинного законодавства або компетенції органу, який його затвердив, або у разі порушення прав та інтересів зацікавлених

сторін в зв'язку з його прийняттям. Такий підхід забезпечує захист прав та інтересів учасників корпоративних відносин та забезпечує відповідність корпоративних документів вимогам законодавства, що в свою чергу забезпечує принцип законності в корпоративних правовідносинах. У багатьох випадках оскарження стосується тих норм статуту, які суперечать прямим вимогам законодавства. Зазвичай у законах України, що стосуються господарських товариств, встановлюються певні рамки, строки та мінімальні пороги для певних значень, які не можуть бути порушені статутними або іншими локальними нормативно-правовими актами. Це зумовлено необхідністю забезпечення відповідності корпоративних документів вимогам законодавства та захисту прав акціонерів. Для прикладу, в ст. 59 ЗУ «Про господарські товариства» визначено перелік компетенції загальних зборів товариства з обмеженою відповідальністю. В ч. 2 цієї статті зазначено, рішення на загальних зборах вважається прийнятим, якщо за нього проголосували учасники, що володіють у сукупності більш як 50 відсотками загальної кількості голосів учасників товариства [26].

У такому випадку, якщо учасники товариства з обмеженою відповідальністю матимуть намір передбачити статутом менший поріг для голосування з визначених законодавством питань, то такий намір буде суперечити закону та вважатиметься стійкою підставою для визнання окремих положень статуту недійсними.

Як вже зазначалось раніше, ще одним з невід'ємним елементом верховенства права, які були визначені зокрема й Венеційською комісією, є складник правової визначеності. Даний елемент з-поміж інших своїх проявів передбачає послідовне застосування та тлумачення приписів права суб'єктами нормозастосовчої діяльності, насамперед – судами, для подальшого подолання невизначеності та забезпечення ясності та чіткості змісту законів. В цьому контексті, можливість визнання статуту товариства або його окремих положень є важливою формою застосування даного складника. Це зокрема й впливає на засаду законності, оскільки гарантує що учасники корпоративних правовідносин

та органи юридичної особи діють в межах закону, а їхні дії та рішення мають правове підґрунтя.

Окремо можна згадати про рішення деяких органів юридичної особи в процесі здійснення корпоративних правовідносин. Такі органи відповідно до статуту уповноважені приймати рішення, що можуть впливати на учасників товариств та інших учасників згадуваних правовідносин. Принцип верховенства права та законність, як його складова, допускають правомірність та легітимність рішень загальних зборів тільки в тому випадку, якщо останні будуть прийматися у відповідності до вимог законодавства. Рішення загальних зборів товариства будуть вважатись законним, тільки якщо загальні збори були проведені у визначений законодавством спосіб, в межах їхньої компетенції, стосовно передбачених нормами права або статутом акціонерного товариства питань (якщо такий статут відповідає положенням закону), а також якщо було дотримано вимог щодо кворуму загальних зборів та було забезпечено право на участь у них кожному учаснику товариства. За відсутності наведених обставин рішення загальних зборів повинні визнаватись недійсними в судовому порядку. Крім того, не може наставати жодних правових наслідків в разі прийняття рішення, що порушує права учасника товариства або інших заінтересованих осіб.

Ще одним проявом застосування складників верховенства права є застосування принципу пропорційності при процедурах сел-аут та сквіз-аут. Наявність даних процедур характерна для юридичних осіб у формі акціонерних товариств, де права власності учасників у такому товариства посвідчуються акціями. Процедура сквіз-аут в широкому розумінні передбачає викуп акцій мажоритарними акціонерами залишку акцій, які належать міноритарним акціонерам. При цьому, на рівні законодавства в державах встановлюються механізми, відповідно до яких такий продаж акцій міноритарними акціонерами є обов'язковим, проте має корелювати із справедливою ціною для викупу.

Аналіз даної процедури варто розпочати з того, що на рівні законодавства про акціонерні товариства встановлюються порогові значення пакетів акцій,

якими можуть володіти акціонери. Встановлення таких порогових значень у відсотковому відношенні важливе для подальшої діяльності товариства, оскільки різні порогові значення надають власникам таких пакетів по-різному впливати на діяльність акціонерного товариства. Це прослідковується й у формі участі акціонерів у загальних зборах товариства, де відповідно до закону та статуту рішення з різних питань подальшої діяльності товариства потребує подолання чітких порогів голосів акціонерів.

В українському законодавстві, відповідно до Закону України «Про акціонерні товариства» в ч.1 ст. 2 серед визначення термінів наведено порогові значення голосуючих акцій приватних та публічних акціонерних товариства, а також надано визначення значного, контрольного, значного контрольного та домінуючого контрольного пакету акцій. Так, для цілей діяльності акціонерного товариства у ст. 2 встановлено, що значним є пакет у розмірі 5% (п'яти) та більше відсотків акцій акціонерного товариства, а домінуючим контрольним пакетом є 95% (дев'яносто п'ять та більше) відсотків акцій товариства [18].

При цьому, різні порогові значення пакету голосуючих акцій надають акціонерам можливість блокувати чи навпаки приймати рішення щодо діяльності товариства на загальних зборах. Загалом, ідея впровадження процедури примусового викупу стала актуальною для забезпечення нормального функціонування товариства за наявності ситуації, коли один з акціонерів володіє домінуючим контрольним пакетом акцій, тобто має можливість збирати кворум загальних зборів та приймати будь-які рішення на загальних зборах в межах чинного законодавства та статуту, а акціонери з значним та меншим пакетом акцій фактично не впливають на жодне з таких рішень.

У зв'язку з цим, у ст. 95 Закону України «Про акціонерні товариства» було запроваджено можливість примусового викупу акцій учасниками, що володіють домінуючим контрольним пакетом акцій, та закріплено детальну процедуру реалізації такого права. Шляхом початкового повідомлення до НКЦПФР та товариства про набуття домінуючого контрольного пакету акцій, такий акціонер має право подати публічну безвідкличну вимогу до товариства про викуп усіх

інших акцій товариства. За наявності такої вимоги законодавством встановлено безумовний обов'язок відчужити такі наявні іншим акціонерам товариства акції заявнику такої вимоги.

В описаному механізмі і виникає проблематика дотримання принципу верховенства права в контексті законності, пропорційності та рівності щодо учасників корпоративних правовідносин. Якщо повернутись то тлумачення поняття корпоративних правовідносин та корпоративних прав, що закріплені в актах цивільного права, то можна прослідкувати невідповідність правової природи процедури сквіз ауту засадам цивільного законодавства та конституційним правам особи. У ч. 2 ст. 96-1 Цивільного кодексу України зазначено, що корпоративні права набуваються особою з моменту набуття права власності на акцію, у статутному капіталі юридичної особи [19].

Відтак, Цивільним кодексом фактично зазначено про наявність права власності на частку в акціонерному товаристві акціонером такого товариства, в зв'язку з чим у такої особи виникають корпоративні права. В свою чергу право власності відповідно до ст. 41 Конституції України є непорушним [24].

Отже, концепція примусового відчуження акцій у міноритарних акціонерів суперечить засадам цивільного законодавства та порушує конституційне право особи вільно володіти, користуватись та розпоряджатись своєю власністю. Цьому сприяє й елемент безумовності як одного з основних аспектів при відчуженні своїх акцій міноритарними акціонерами. В цьому контексті одразу можна прослідкувати порушення елементу законності, як складника верховенства права в силу порушення вимог Конституції України за таких обставин. Сама концепція сквіз-ауту передбачає втрату права власності акціонерів на належні їм акції та корпоративні права, які впливають з таких акцій. Це також тягне за собою втрату можливість отримувати та розподіляти дивіденди, як наслідок діяльності такого товариства.

Щодо даної проблеми у вчених та у різних державах існувала дискусія. Так, Конституційний суд у Німеччині також у абз. 11 свого рішення щодо «справи Moto Meter» зазначав про те, що відповідно до процедури сквіз аут,

міноритарні акціонери втрачають своє право на участь в компанії проти своєї волі [27].

Таким чином суд відніс це до конституційних проблем, оскільки постає про порушення прав акціонера, які гарантовані конституцією. Але рішення конституційного суду у цій справі стало показовим для подальшої інтеграції процедури сквіз аут у законодавство Європейського Співтовариства. У абз. 14 суд зазначив, що міноритарні акціонери у випадку наявності у них незначної кількості акцій для цілей діяльності товариства не можуть, як правило, перешкоджати виконанню підприємницьких рішень та протистояти більшості голосів мажоритарного акціонера. При цьому, існування міноритарних акціонерів у такому випадку накладає значні зусилля та потенційні труднощі для мажоритарного акціонера, а за певних обставин, також затримку підприємницьких заходів, які мажоритарний акціонер вважає доцільними [27].

За наведених обставин з одного боку існують мажоритарні акціонери, які мають у своїй власності, в розумінні українського законодавства 95% і більше акцій товариства, а також міноритарні акціонери, які також володіють акціями, проте в силу наявного обсягу не можуть впливати на поточну підприємницьку діяльність товариства, проте накладають значні зусилля для мажоритарного акціонера для здійснення діяльності через свою участь у такому товаристві. Запровадження процедури сквіз ауту в такому випадку позбавить власності міноритарного акціонера на належні йому акції та позбавить права участі у товаристві, проте дозволить мажоритарному акціонеру без подальших труднощів здійснювати підприємницьку діяльність.

Така процедура безумовно є проявом застосування принципу пропорційності як складника верховенства права. Проте можливість застосування даного складника, в силу його змісту, залежить від можливості знаходження балансу між обмежуваними правами міноритарного акціонера та легітимною метою, з боку задоволення інтересів мажоритарних та основних акціонерів у товаристві. Віднаходження балансу в такому випадку можливе шляхом забезпечення повного відшкодування вартості мажоритарними

акціонерами активів, які мали міноритарні акціонери. При цьому, дотримання елементу пропорційності в даному випадку буде впливати із наявності справедливих процедур такого відшкодування та механізмів оцінки вартості акцій, що належать міноритарному акціонеру. Зниження ціни акцій від реальної їхньої вартості буде вважатись недопустимим з точки зору можливого порушення конституційних прав міноритарників.

Наявність справедливої процедури оцінки вартості акцій для подальшого їх примусового викупу у міноритарних акціонерів забезпечує як і реалізацію складника пропорційності в контексті дотримання верховенства права, так і покриває вирішення ще однієї проблеми. В згадуваному рішенні Федеральний конституційний суд Німеччини в абз.17 також згадував про очікуваний прибуток міноритарного акціонера від успішної підприємницької діяльності акціонерного товариства [27].

Справедлива процедура оцінки акцій для подальшого їх викупу, у такому випадку, забезпечить повну компенсацію для міноритарних акціонерів, включаючи потенційні очікування прибутковості компанії поряд з компенсацією втрати самих акцій. При цьому, справедливість процедури примусового викупу акцій міноритарними акціонерами в контексті дотримання складника пропорційності буде полягати у двох ключових аспектах: забезпечення можливості справедливої та реальної оцінки вартості акцій, що належать міноритарному акціонеру, а також можливість подальшого судового контролю та оскарження такої оцінки незалежно від того, у який спосіб вона проводилась. Це дозволить нівелювати відносно краще становище мажоритарного акціонера, а також надасть можливість справедливої компенсації іншим акціонерам в межах реалізації принципу верховенства права та застосування пропорційності (домірності), як його складової. Такий підхід та пояснення Федерального конституційного суду Німеччини щодо процедури застосування сквіз ауту, як способу примусового викупу акцій у міноритарних акціонерів, підкреслив можливість застосування цієї процедури на рівні Європейського співтовариства.

Згодом, такі рішення були прийняті і у інших конституційних установах європейських держав, про що у своїй статті зазначала Яворська О.С. [28 с. 255].

Проте, усі з них акцентували свою увагу на справедливій процедурі компенсації вартості акцій для міноритарних акціонерів та можливості оскарження оцінки процедури акцій. Також з аналізу даної проблематики, що наведений в статті Яворської О.С., можна виділити й протилежні рішення суддів, зокрема рішення Конституційного суду Грузії від 2007 року, в якому суд визнав процедуру сквіз-ауту неконституційною у зв'язку з порушеннями конституційних прав при процедурі оцінки вартості акцій для примусового викупу мажоритарними акціонерами, де суд наголошував, що при застосуванні способу оцінки вартості акцій брокерською організацією на підставі положень статуту товариства, виникає нерівність між правами міноритарних та мажоритарних акціонерів, що полягає у неможливості захистити права міноритарників у судовому порядку та призводить до фактичної неможливості оскаржити результати оцінки у судовому порядку. [28, с. 255].

В даному контексті варто зазначити про можливість застосування складника пропорційності, як елементу верховенства права, коли ми розглядаємо поняття корпоративних правовідносин та корпоративних прав з точки зору їх особливої природи. Якщо брати до увагу цивілістичну правову природу корпоративних правовідносин, яка розглядається деякими вченими як фундаментальна підстава виникнення корпоративних прав, то в такому випадку принцип непорушності права власності, зокрема права власності міноритарних акціонерів на належні їм акції, буде вважатися абсолютним та не зможе підлягати обмеження за будь-яких обставин. З цивілістичної точки зору, обмеження права власності міноритарних акціонерів шляхом примусового викупу у них акцій, призведе до порушення їхніх правомочностей володіти розпоряджатись та користуватись їхньою власністю, а також призведе до порушення їхніх корпоративних прав, що виникають у формі участі в таких акціонерів у акціонерному товаристві.

Отже, аналіз інтеграції в законодавство країн процедур, які характерні лише для корпоративних правовідносин, серед іншого й процедур сквіз аут та сел аут, приводить до висновку про можливість застосування верховенства права та його складників до корпоративних правовідносин лише у випадку, якщо розглядати корпоративні правовідносини з точки зору їх особливої природи. На підставі рішення Федерального конституційного суду Німеччини, який славиться своєю юридичною та конституційною експертизою серед інших конституційних установ, процедура сквіз-ауту була впроваджена у законодавство про корпоративні правовідносини серед великої кількості держав, зокрема й України. Визнання можливості застосування такої процедури та обмеження прав окремих учасників, за наявності визначених законом підстав та закріплення відповідної справедливої процедури реалізації викупу акцій, підтверджує правильність підходу до розуміння корпоративних правовідносин, як особливого виду правовідносин в галузі корпоративного права.

* * *

Історичний аналіз виникнення та становлення поняття верховенства права свідчить про універсальність та багатогранність цієї концепції в сучасному його трактуванні. Верховенство права є універсальним та багатогранним явищем, яке через наявність багатьох підходів до його тлумачення, досить складно визначити через спільне та єдине поняття. Для цілей практичного застосування даного елемента сутність верховенства права можна визначати, зокрема, через зміст його складових, які визначала у своїй доповіді Венеційська комісія [8].

Аналіз особливої правової природи корпоративних правовідносин також дозволив виокремити окремі підходи до розуміння сутності таких правовідносин. Деякі вчені є прихильниками того, що корпоративні правовідносини та корпоративні права, що є основою виникнення таких правовідносин, є наслідком реалізації конституційних прав особи на власність, а також прав особи на об'єднання у організації у формі юридичної особи для подальшого здійснення діяльності для досягнення мети, що визначена

установчими документами юридичної особи. Існує також й інший підхід до тлумачення сутності корпоративних правовідносин. Відповідно до останнього, їх слід розглядати з точки зору їхніх особливостей. Зокрема, наявності відносин управлінського характеру в межах юридичної особи, можливості здійснення діяльності у цих правовідносинах окремим суб'єктом — власне юридичною особою, а також наявності відносин в межах господарського товариства, що виникають між її учасниками та органами такого товариства. Окрім цього, діяльність юридичної особи регулюються, як локальними, так і законодавчими нормативно-правовими актами, що підкреслює їхню особливу правову природу та належність до галузі господарського права.

Особливість застосування верховенства права та його складників у корпоративних правовідносинах може проявлятися у різноманітних його аспектах, що залежить від виду таких відносин. Проте, для цілей дослідження застосування складових верховенства права, необхідно брати до уваги розуміння корпоративних правовідносин в контексті їхньої особливої правової природи, про що можна дійти висновку з аналізу законодавства, рішень конституційних установ, судів, а також досліджень науковців. За таких обставин виникає можливість розподілити такі відносини на окремі види, що дозволяє ефективно аналізувати можливість застосовування окремих складових до певних видів корпоративних правовідносин.

РОЗДІЛ 2 ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СКЛАДОВИХ СКЛАДОВИХ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ПРИ ЗДІЙСНЕННІ НАЦІОНАЛІЗАЦІЇ

2.1 Поняття та моделі націоналізації в корпоративному праві.

Націоналізація є досить поширеною формою втручання держави в приватну власність особи. Даний механізм нерідко аналізується науковцями в історичному контексті становлення та функціонування держав. Націоналізація є механізмом, який допомагає забезпечити діяльність держави шляхом примусового відчуження власності на користь держави. При цьому, такий інструмент може застосовуватися як для подолання кризових явищ всередині держави, так і з метою досягнення певних політичних цілей. В зв'язку з чим такий механізм відчуження приватної власності громадян є досить дискусійним.

Історично склалось так, що націоналізація використовувалась для досягнення різних цілей. Це могли бути як і ідеологічні цілі, чим особливо помітно користувались тоталітарні режими, так і легітимні цілі, які передбачають досягнення суспільного інтересу внаслідок здійснення націоналізації. Зазвичай, даний механізм використовується з метою стабілізації роботи фінансового сектору в межах держави, а також захисту національних інтересів держави.

Поняття націоналізації, станом на сьогодні, не закріплене в межах нормативно-правових актів України. Проте, визначення даного поняття все ж можна відшукати з аналізу наукових джерел. Так, Кульчицький С.В. зазначав, що під націоналізацією слід розуміти примусове відчуження об'єктів приватної власності, яке може забезпечуватись певною матеріальною компенсацією, а також здійснюватися у безоплатній формі [29].

Також є інші способи тлумачення поняття щодо здійснення даного механізму. У своєму дослідженні Бойчук Н.Р. зазначив, що націоналізацію слід розуміти як «ліквідацію приватної власності, шляхом передачі приватного майна у власність держави, у випадках, коли держава приймає рішення, що в такий

спосіб управління таким майном буде найбільш суспільно ефективним» [30, с.49].

Проте, дане визначення є досить оціночним та не надто конкретним для цілей його ефективного застосування. Можливо, для ідеального розуміння процесу націоналізації в сучасних умовах країн з ринковою економікою, такий спосіб тлумачення повинен бути достатнім. Але, якщо вдаватися до питання націоналізації в корпоративних правовідносинах, то таке визначення не є достатнім для подальшого аналізу застосування верховенства права та його складників у корпоративних правовідносинах. Окрім цього, потрібно враховувати й інші аспекти впровадження механізму націоналізації, що можуть впливати із запровадження воєнного чи надзвичайного стану в державі, економічної кризи тощо. Також, варто врахувати, що процес націоналізації може переслідувати й інші цілі шляхом зловживання таким механізмом. Тому, таке визначення поняття для буде вважатись недостатнім для подальшого комплексного аналізу.

Особливою проблемою визначення поняття націоналізації також є те, що єдине визначення даного терміну не закріплено на рівні жодного законодавчого акту. Навпаки, в ст. 41 Конституції України гарантоване абсолютне право приватної власності, яке є непорушним, а також зазначено про неможливість протиправного позбавлення права власності [24].

Питання націоналізації не визначено і на нижчих рівнях нормативно-правових актів. Проте, необхідність визначення даного поняття полягає у тому, що в різних нормативно-правових актах запроваджено механізми примусового відчуження майна в національних інтересах, а також інтересах національної безпеки абосупільної необхідності. Це фактично включає в себе загальновідомий механізм націоналізації, проте не вказує на нього як на конкретну форму втручання держави у корпоративні правовідносини.

Загалом, поняття націоналізації можна виокремити серед інших механізмів примусового відчуження права власності держави розкривши її характерні особливості.

В першу чергу, важливо зазначити про мету здійснення даного механізму. В контексті здійснення корпоративних прав, метою проведення націоналізації є перехід корпоративних прав на участь у певному господарському товаристві з метою суспільної необхідності. Це корелює з положенням ч. 4 ст. 41 Конституції України, відповідно до якої «примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності...» [24].

Відчуження з метою суспільної необхідності відрізняє націоналізацію від реквізиції та конфіскації. Метою реквізиції, відповідно до ст. 353 Цивільного кодексу України, є відчуження власності за умови виникнення надзвичайних обставин, які можуть полягати у вигляді стихійного лиха, аварії, надзвичайних ситуацій тощо [19].

Проте, реквізиція можлива також і з мотивів суспільної необхідності. Ключовими аспектами, що відрізняє націоналізацію від реквізиції є: по-перше, це можливість повернення реквізованого майна у разі припинення надзвичайної обставини, по-друге, націоналізація є явищем, що стосується ліквідації права власності на конкретний об'єкт права власності – певне підприємство у різноманітних його організаційно-правових формах. При цьому конфіскація, за загальним правилом, розуміється як механізм примусового відчуження майна, тобто як санкція за вчинення правопорушення, яка накладається виключно на підставі рішення суду.

Ще однією характерною особливістю здійснення націоналізації, як підстави обмеження корпоративних прав та ліквідації приватної власності є законодавче підґрунтя. Конституція України в ст. 41, як акт найвищої юридичної сили та прямої дії вказує, що примусове відчуження можливе лише в порядку та в спосіб, що встановлений законом [24].

Націоналізація передбачає повне відшкодування відчуженого майна, що також вимагає впровадження певного законодавчого порядку такого відчуження та способу оцінки вартості такого майна, а у випадку відчуження корпоративних

прав на участь у господарському товаристві – належної оцінки вартості частки у статутному капіталі товариства з метою її подальшої компенсації.

Особливі ознаки проведення процесу націоналізації також можна визначати в залежності від виду націоналізації. Для прикладу, Кульчицький С.В. визначає два окремих види: по-перше, це націоналізація, що властива країнам з ринковою економікою, яка проводиться за наявності суспільної необхідності, належної компенсації вартості відчуженого майна, а також на підставах та у порядку, що визначені законом, а по-друге, це націоналізація, яка була властива комуністичному режиму, що полягала у безоплатному відчуженні майна у власність держави з метою побудови комуністичного режиму [29].

Можна зазначити, що друга модель здійснення націоналізації властива лише авторитарним й тоталітарним режимам здійснення державної влади та характеризується своєю безоплатністю та відсутністю реальної суспільної необхідності. Проте, концепція націоналізації не свідчить про недопустимість впровадження цього механізму, який полягає у примусовому відчуженні власності. Навпаки, в пп. (е) п.4 Декларації про встановлення нового міжнародного економічного порядку, резолюції ООН від 1974 року, було зазначено, що держави повинні мати повний суверенітет над володінням природних ресурсів та економічною діяльністю, що включає можливість їхньої націоналізації [31].

Таким чином, націоналізація є визнаним на міжнародному рівні ефективним способом контролю над економічною діяльністю держави, що може проявлятися у примусовому відчуженні власності для суспільно-необхідної мети як форма вираження державного суверенітету.

2.2 Співвідношення та реалізація окремих складових верховенства права в механізмі націоналізації.

Проблематика застосування механізму націоналізації є актуальною на сьогодні на міжнародному та на державному рівні. Особливо важливим є аналіз

дотримання верховенства права та застосування його складників при здійсненні цього механізму у державах з ринковою та перехідною економікою.

Як вже зазначалось раніше, однією з характерних ознак здійснення механізму націоналізації державою є примусовість. Шляхом реалізації владних повноважень, держава, в особі її органів, приймає рішення про втручання у свободу дій учасників корпоративних правовідносин для досягнення мети націоналізації. При цьому, мета націоналізації залежить від типу та виду діяльності господарської організації, щодо якої прийнято рішення про проведення даного механізму. Відтак, метою здійснення націоналізації щодо конкретного господарського товариства зазвичай є суспільна необхідність. Це активує потребу в аналізі дотримання співвідношення балансу інтересів учасників корпоративних правовідносин, права яких обмежуються під час націоналізації, із інтересами інших суб'єктів правовідносин, для забезпечення прав яких здійснюється націоналізація.

Зважаючи на примусове втручання у свободу здійснення діяльності господарських товариств та їх учасників, як суб'єктів корпоративних правовідносин, здійснення націоналізації повинно здійснюватися з обов'язковим застосуванням складових верховенства права. Це дозволяє досягнути справедливості та уникнути «свавільного» порушення учасників правовідносин, на яких безпосередньо впливає механізм націоналізації.

Яскравим прикладом для аналізу даного механізму є здійснення націоналізації щодо комерційних банків, де питання суспільної необхідності націоналізації впливає із захисту прав вкладників банку. Відповідно до п. 3 ч.1 ст. 2 Закону 4452 VI, під вкладом слід розуміти кошти, які залучені банком від вкладника (або які надійшли для вкладника) на умовах договору банківського рахунку, банківського вкладу (депозиту) [32].

Таким чином регулювання вкладів фізичних осіб у банк підпадає під дію загально-дозвільного типу правового регулювання, що характерний для приватно-правових відносин. Тобто, у відносинах вкладників із банком існує свобода дій з точки зору вкладника, як фізичної особи, так і комерційного банку,

як юридичної особи у формі господарської організації. Діяльність банку, як господарської організації, також включає в себе здійснення корпоративних прав учасників такої організації. Відтак, при здійсненні націоналізації щодо комерційних банків, як господарських товариств, постає питання конкуренції дії загально-дозвільного типу юридичного регулювання між свободою дій та забезпеченням прав вкладника банку, та свободою дій носіїв корпоративних прав (учасників банку), які внаслідок націоналізації підлягають примусовому переходу до держави. Вирішення даного питання лежить в площині застосування складників верховенства права. Лише наявність легітимної мети у формі суспільної необхідності, законодавчого порядку здійснення націоналізації з дотриманням конституції, та застосування найменш обтяжливих заходів до осіб, права яких обмежуються примусовим втручання держави у корпоративні правовідносини, може забезпечити реалізацію прав усіх учасників корпоративних правовідносин під час націоналізації.

Для України ця проблема стала актуальною під час відносно нещодавньої націоналізації одного з найбільших банків в Україні — АТ КБ «Приватбанк».

Аналіз даного питання варто розпочати з того, що в 1992 р. в Україні було засновано комерційний банк «Приватбанк». Дана організація, внаслідок свого стрімкого розвитку та запровадження інноваційних рішень в обслуговуванні банківської системи, почала набувати своєї популярності та ставати одним із найбільших комерційних банків в Україні. Свою діяльність Акціонерне товариство Комерційний банк «ПриватБанк» продовжив на підставі ліцензії від Національного банку України №12 від 3 2011 року, та був зорієнтований на обслуговування як фізичних, так і юридичних осіб. За загально відомими даними, АТ КБ «Приватбанк» мав один із найбільших обсягів капіталу та чистих активів серед інших комерційних банків в Україні.

З 2016 року розпочались процеси виведення АТ КБ «Приватбанк» до категорії неплатоспроможних та розпочався процес примусового відчуження акцій наявних учасників акціонерного товариства у власність держави, що мотивувались потребами суспільної необхідності. Держава розпочала вносити

зміни у законодавчі акти та запроваджувати інші підзаконні нормативно-правові акти з метою виведення АТ КБ «Приватбанк» у категорію неплатоспроможних з метою його подальшої націоналізації, тобто переведення у державну власність. У зв'язку з цим, попередні власники та акціонери, яким належало право участі у акціонерному товаристві АТ КБ «Приватбанк», не погоджувались із такими заходами, чим ініціювали судові спори та дискусії стосовно правомірності та допустимості впровадження такого механізму в межах даного акціонерного товариства.

Хронологія націоналізації АТ КБ «ПриватБанк» розпочалась з Указу Президента України від №560/2016 від 18 грудня 2016 року, згідно з яким було введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 грудня 2016 року «Про невідкладні заходи щодо забезпечення національної безпеки України в економічній сфері та захисту інтересів вкладників» [33].

Згідно з останнім, Рада національної безпеки і оборони України (далі - РНБО) прийняла рішення запропонувати Кабінету Міністрів України розглянути питання капіталізації АТ КБ «ПриватБанк», посиляючись при цьому на потенційні загрози національній безпеці України в сфері економічного сектору [34].

На підставі даного рішення, 18 грудня 2016 року Кабінетом міністрів України було прийнято Постанову № 961 «Про деякі питання забезпечення стабільності фінансової системи». Відповідно до п. 2 останньої, держава придбаває акції ПАТ КБ «Приватбанк» у повному обсязі, за ціною в 1 грн. (одну гривню) [35].

21 грудня 2016 року, згідно із договором купівлі-продажу, до держави як покупця, яку стороною договору представляло Міністерство фінансів України, перейшло право власності на всі прості іменні акції акціонерного товариства «ПриватБанк», за загальною ціною однієї гривні. У зворотньому випадку це виглядало так, що відповідно до вказаного договору держава примусово вилучила право власності на акції в усіх акціонерів банку з метою суспільних

потреб: ліквідацію потенційних загроз національній безпеці України в економічному секторі.

З описаного вище договору щодо купівлі-продажу акцій АТ КБ «ПриватБанк» вбачається, що держава набула 100 відсотків акцій на комерційний банк без зміни його організаційно правової форми, тобто акціонерного товариства. Це, безумовно, свідчить про застосування механізму націоналізації та відповідає ознакам здійснення такого примусового відчуження власності, що були описані вище. Проте, відкритим залишається питання про дотримання принципу верховенства права та застосування його окремих елементів під час описаного процесу.

В першу чергу, варто зазначити про недотримання фундаментального складника законності. Дана складова, серед іншого, передбачає пріоритетність Конституції України в ієрархії інших нормативно-правових актів. Це означає, що усі закони повинні відповідати основному закону держави та не суперечити йому. Так відповідно до ст. 41 Конституції, «примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості» [24].

Для правомірного застосування складова законності має відобразитись у двох ключових аспектах: попереднє та повне відшкодування вартості об'єктів приватної власності, що буди відчужені, а також встановлений законом порядок та підстави такого відчуження.

Як вже зазначалось раніше, рішення органів державної влади про націоналізацію найбільшого комерційного банку в державі АТ КБ «Приватбанк», потягнуло собою оскарження з боку попередніх власників (власників акцій) в судовому порядку. Найбільш змістовним та детальним результатом судового розгляду цієї справи стала постанова Північного апеляційного господарського суду України від 10.09.2024 у справі № 910/1834/19, в якій зібрані всі фактичні обставини справи та заперечення сторін [36].

В даній справі судом було підтверджено, що ціна договору купівлі-продажу акцій АТ КБ «Приватбанк» була встановлена в розмірі однієї гривні. Попередні власники акцій АТ КБ «Приватбанк» вважали, що така ціна відчуження акцій є недостатньою та не буде вважатись достатньою для відшкодування, особливо в контексті відчуження в державну власність найбільшого комерційного банку в Україні. При цьому, вони посилались на Закон України від 13.05.2020 № 590-IX, відповідно до ч. 5 п.1 якого, внаслідок змін до Господарського процесуального кодексу України, його було додано положення про можливість грошового відшкодування шкоди, завданої прийняттям протиправного індивідуального акту про виведення неплатоспроможного банку з ринку або його ліквідації [37].

Таким чином, попередні власники намагались оскаржити укладений договір-купівлі продажу та відшкодувати завдані ним збитки. Але, суд у своєму рішенні взяв до уваги інший законодавчий акт, а саме закон Закон № 4452-VI, та зазначив про застосування обмеження способів захисту учасника неплатоспроможного банку з метою недопущення реституційних наслідків для інвестора та його майнової відповідальності перед попереднім власником акцій неплатоспроможного банку [36].

Складова законності в даному випадку була порушена у декількох ключових її проявах. По-перше, з рішення суду апеляційної інстанції вбачається про наявність двох однакових за юридичною силою нормативно-правових актів, які регулюють одні й ті ж самі відносини. Зокрема щодо можливості та порядку компенсації та відшкодування шкоди в разі виведення неплатоспроможного банку з ринку щодо його попереднім власникам. Більше того, така компенсація не була передбачена жодним із перелічених законів. Можливість грошового відшкодування надається лише у разі прийняття неправомірного індивідуального акту щодо акціонерів банку. Окрім цього, обидва закони диктують різний обсяг прав попередніх акціонерів щодо можливості їхнього відшкодування в разі примусового відчуження акцій до власності держави.

По-друге, складова законності порушується з точки зору невідповідності застосованих законодавчих актів положенням ст. 41 Конституції України, в яких, як вже зазначалось раніше, вказано про обов'язковість попереднього або наступного відшкодування вартості примусово відчужених об'єктів приватної власності. Ані в судовому рішенні, ані в законодавчих актах, які регулювали питання переходу АТ КБ «Приватбанк» до державної власності на підставі договору купівлі-продажу, буквально не зазначено про застосування механізму націоналізації. Відсутність визначення та незакріплення націоналізації на законодавчому рівні не відхиляє того, що в даному випадку саме цей механізм було фактично застосовано, і що він містить в собі ознаки і повинен враховувати усі наслідки націоналізації.

Обов'язок дотримання складової законності в даному випадку покладається саме на державу. Саме на законодавця покладається обов'язок ухвалювати галузеві закони з дотримання конституційних принципів та забезпеченням співвідношення інтересів кожного з учасників корпоративних правовідносин.

Але, в даному випадку, не можна стверджувати про дотримання конституційних принципів, що встановлені ст. 41 Конституції України. Таке порушення суперечить суті застосування складової законності в контексті верховенства права. Метою даного принципу є не тільки декларативне дотримання приписів нормативно-правових актів, а й законодавче закріплення здійснення процедури націоналізації у відповідності з положеннями Конституції України, як акту з найвищою юридичною силою. Забезпечення даної складової важливе для подальшого уникнення «свавілля» держави при застосуванні механізму примусового відчуження акцій в учасника корпоративних правовідносин.

Більше того, недотримання законності в описаному контексті тягне за собою порушення іншої складової верховенства права – правової визначеності. Наявність багатьох законів, або декількох законів, які регулюють одні й ті ж самі правовідносини, та які були чинні в однаковий період часу, призводить до

порушення даного принципу. Адже, фізичні чи юридичні особи, зокрема, попередні власники, не можуть реально передбачити підстави та наслідки застосування механізму націоналізації до товариства, учасниками якого вони є. Тобто, попередні власники комерційного банку не можуть розумно передбачити можливість відчуження у них в примусовому порядку акції, які їм належали. Існування такого законодавчого порядку виводу з ринку неплатоспроможних банків на момент виникнення комерційного банку або поновлення його ліцензії призвело б до уникнення подальшої націоналізації, що є однією з цілей застосування принципу юридичної визначеності серед інших складових верховенства права.

У справі щодо націоналізації АТ КБ «Приватбанк», головну роль у реалізації даного механізму відіграв складник пропорційності. Як вже було зазначено раніше, Венеційська комісія у своїй доповіді не виділяла даний складник як окремий, серед інших складників принципу верховенства права [8].

Проте необхідність його застосування впливає із загальної суті принципу верховенства права та полягає у встановленні справедливої рівноваги між потрібними для всього суспільства випадками обмеження прав людини і легітимною метою такого обмеження. При цьому презюмується, що досягнення такої легітимної мети було неможливе в інший спосіб, окрім як шляхом обмеження прав окремого кола осіб. Також, складова пропорційності передбачає правомірність застосування способів і засобів для досягнення поставленої легітимної мети для забезпечення інтересів суспільства. Важливим аспектом є недопущення зловживання даним принципом. В межах держави, для державних органів та органів місцевого самоврядування, недопустимим є зловживання повноваженнями, щодо обмеження прав окремих осіб, якщо заходи які вживаються до цієї особи порушують закони прийняті на основі конституції, як основного закону держави, а також в разі прямого порушення норм самої конституції.

Як вбачається з аналізу застосування верховенства права на національному рівні, не можуть бути виправданими в демократичному

суспільстві обмеження дій або свободи особи, навіть у випадку таких обмежень з метою подолання економічної кризи або іншої суспільної небезпеки, якщо головною метою таких заходів є спокуса обмеження свободи особи [9, с. 98].

Очевидним є той факт, що такі правила застосовуються і до сфери приватного сектору та корпоративних правовідносин, де можуть виникати питання обмеження прав особи, що яскраво відображається при реалізації механізму націоналізації. В даному випадку, основним джерелом нормативно-правового регулювання є Конституція України, де у ст. 41 зазначено про обов'язковість обмеження права власності особи лише у порядку, визначеному законом, та за умови відшкодування завданої шкоди [24].

В своєму рішенні від 22.07.2020 року Конституційний суд України, аналізуючи питання втручання держави у корпоративні правовідносини зазначав, що окрім здійснення таких заходів дотримуючись верховенства права та законів, прийнятих на основі конституції, держава повинна вживати заходи до учасника корпоративних правовідносин, які не є надто обтяжливими для його прав і свобод [11].

Тому при здійсненні націоналізації щодо АТ КБ «ПриватБанк», коли держава йде всупереч загально-дозвільному типу правового регулювання, застосування пропорційності передбачає можливість обмеження прав учасників корпоративних правовідносин найменш обтяжливим способом, відповідно до встановленого законодавчого порядку, та лише за наявності суспільної необхідності.

У випадку, коли держава застосовує механізм націоналізації, акції учасників акціонерного товариства підлягають повному та примусовому відчуженню державі. Фактично, попередні власники акціонерного товариства повністю позбавляються належних їм корпоративних прав, що можна віднести до категорії найбільш обтяжливих заходів, які використовуються під час досягнення легітимної мети. Проте, застосування таких заходів у випадку націоналізації АТ КБ «Приватбанк» не було обґрунтовано належним чином, що порушує елементи застосування складової пропорційності. Для прикладу,

повний перехід права власності на акції АТ КБ «ПриватБанк» до власності держави не є пропорційним заходом для забезпечення гарантування вкладів фізичних осіб такого банку, навіть за умови погіршення фінансового становища банку. Саме на державу покладається обов'язок передбачити законодавчі процедури та механізми гарантування таких вкладів, які будуть менш обтяжливими за здійснення націоналізації. Для прикладу, це може бути створення інвестиційного фонду для «порятунку» неплатоспроможного банку.

З аналізу законодавчих змін вбачається, що прийняття Закону України від 13.05.2020 № 590-IX, було впровадження змін у законодавство, що полягають у встановленні справедливого балансу між приватними інтересами вкладників банків і суспільними інтересами у процедурах виведення неплатоспроможних банків з ринку та їх ліквідації, що є реалізацією принципу пропорційності як складової верховенства права, про що було й зазначено у постанові Північного апеляційного суду м. Києва [37].

Важливо зазначити, що визначення правомірного балансу між порушенням прав окремого кола осіб або окремої особи та легітимною метою такого порушення належить до компетенції суду. Це пов'язане з наявністю значної кількості оціночних понять та підходів до розуміння суспільної мети та суспільної необхідності, що ставить суд у визначну позицію в контексті тлумачення даних приписів законодавства для подальшого застосування складової пропорційності як елементу верховенства права. В даному випадку суд вважав, що законодавчі зміни, пов'язані з неможливістю визнання недійсним правочинів, що укладені внаслідок неправомірних індивідуальних актів органів державної влади, не є порушенням з точки зору законодавства, а навпаки сприяють забезпеченню принципу пропорційності.

В українському законодавстві, процедурні питання виведення неплатоспроможних банків з ринку належить Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Так, до повноважень Фонду входить призначення тимчасової адміністрації у разі виводу банку з ринку та віднесення його до категорії

неплатоспроможних, яка відповідно до п. 5 ч. 2 ст.39 Закону України № 4452-VI має повноваження продажу такого банку інвесторам [32].

У випадку націоналізації, таким інвестором є держава. Договори щодо продажу акцій банку інвестору укладались від імені уповноваженої особи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб з передбаченим законом порушенням загальної процедури вчинення правочинів в межах акціонерного товариства. Проте, суд визнав таке обмеження правомірним, оскільки воно було призначене для реалізації легітимної мети у формі забезпечення платоспроможності банку АТ КБ «Приватбанк», який посідав домінуюче місце серед інших комерційних банків в межах фінансового сектору України, у зв'язку з чим потенційна ліквідація останнього могла спровокувати істотні ризики національній безпеці держави в сфері економіки [36].

Тоцький Б.А при аналізі та дослідженні складової пропорційності зазначав, що найважливішими аспектом застосування даного елементу є принципи *stricto sensu* та *stricto iuris*. Відповідно до останніх, для виправдання окремих обмежень прав особи повинні існувати відповідні пропорційні відношення між результатом, що планується досягти при задоволенні легітимної мети та шкоди, яка завдається шляхом обмеження свободи та дій особи через використання законних засобів [38, с. 72].

За ситуації, що склалася навколо переходу АТ КБ «Приватбанк» до власності держави, такі твердження суду про застосування принципу пропорційності загалом є виправданими. Потенційна ліквідація одного з найбільших банків в Україні могла б становити серйозні ризики для національної безпеки та здійснення державного суверенітету в межах держави, а також мати негативні наслідки для вкладників цього банку.

Варто зазначити, що при вирішенні питання про відшкодування шкоди попереднім власникам акціонерного товариства АТ КБ «Приватбанк», суд посилався на ч. 6 ст. 41-1 Закону № 4452-VI, відповідно до якої Фонд гарантування вкладів фізичних осіб в особі призначеної тимчасової адміністрації міг передати у власність Міністерству фінансів України акції банку, якщо

капітал такого банку за результатами формування резервів та обміну зобов'язань на акції додаткової емісії банку залишається від'ємним чи нульовим [32].

Тобто, фактичне відшкодування завданих збитків попереднім власникам не вважалось доцільним, оскільки акції, що перебували у їхній власності не мали жодної економічної цінності. Відкритим залишається проблематика потенційних доходів, які могли отримати попередні акціонери АТ КБ «Приватбанк» при здійсненні подальшої діяльності акціонерним товариством. Складність даного компоненту полягає у відсутності належних доказів для обґрунтування можливості підвищення вартості таких акцій у майбутньому за обставин невтручання держави у діяльність даної організації. З іншого боку, питання упущеної вигоди не можуть розглядатись в майбутньому, оскільки у попередніх власників існують законодавчі обмеження щодо оскарження даного правочину (договору купівлі-продажу). Тому, після проведення оцінки платоспроможності банку в даному випадку, його акції дійсно не мали жодної економічної цінності, зв'язку з чим і не могло здійснено бути здійснено відшкодування. В контексті застосування складника пропорційності, такі дії держави могли би здаватись правомірними. Проте, постає питання щодо згадуваних законних способів і засобів, за допомогою яких держава скористалась своїм суверенітетом для націоналізації акцій та обмеження прав попередніх акціонерів.

2.3 Перспективні напрямки забезпечення прав попередніх власників та інших учасників корпоративних правовідносин при здійсненні націоналізації.

Проблематика застосування націоналізації в сучасних умовах країн ринкової економіки, до яких належить й Україна, виходить за межі справи щодо націоналізації саме АТ КБ «Приватбанк». Цей «кейс» став лише прикладом ефективного досягнення результату для запобігання значних економічних загроз в сфері економіки шляхом запровадження механізму примусового виведення об'єкту приватної власності до власності держави. На сьогодні, існують й інші

справи щодо примусового вилучення об'єктів корпоративних правовідносин до власності держави. Відомими є випадки націоналізації Акціонерного товариства «МоторСіч» та Приватного акціонерного товариства «АвтоКрАЗ», Публічного акціонерного товариства «Укранафта» з початку 2022 року.

Але обставини, за яких розпочались процеси націоналізації підприємств з початку 2022 року в Україні зовсім відрізняються від тих обставин, за яких націоналізувались корпорації до початку введення правового режиму воєнного стану. Період воєнного стану з початку 2022 року окреслив та створив ширші межі для правомірного обмеження прав окремих осіб в контексті дотримання принципу верховенства права та його складників. При цьому, в умовах воєнного стану правомірність застосування механізму націоналізації є більш доречною, оскільки питання легітимної мети впливає з інтересів національної безпеки та оборони. Крім того, Конституція України встановлює певні обмеження прав осіб на час дії спеціального правового режиму, серед яких є обмеження у праві власності, що впливають з введення правового режиму воєнного стану або правового режиму надзвичайного стану. Проте, націоналізація АТ КБ «Приватбанк» стала своєрідним лакмусовим папірцем щодо порядку націоналізації підприємств в умовах функціонування демократичного суспільства в його природньому стані.

Залишається відкритою проблематика дотримання принципу законності щодо впровадження даного механізму. Так, незважаючи на існування Закону України від 13.05.2020 № 590-IX і Закону України № 4452-VI, такі вимоги законодавства буквально так фактично не відповідають вимогам статті 41 Конституції України. Варто також зазначити, що дані закони підлягали оскарженню в порядку конституційного оскарження до конституційного суду України. Так само й складно прослідкувати допустимість обраних державою засобів для ліквідації потенційних загроз, що впливали з ліквідації «Приватбанку». У своїх рішеннях суд не звертав увагу на те, чи були альтернативні способи відновлення платоспроможності даного акціонерного товариства, а також щодо того чи використали держави такі способи. У своїх

рішеннях, суд аналізував лише правомірність порядку націоналізації, щоб був визначений введеними законами. Проте, принцип верховенства права та застосування його складників виходить за межі законодавства, що й відповідає проаналізованому раніше природному типу правового мислення.

Подолання проблем, що пов'язані із забезпеченням прав попередніх власників при здійсненні націоналізації, повинно впливати з дотримання принципу законності та пропорційності, як елементів верховенства права. Якщо повернутись до справи щодо націоналізації АТ КБ «ПриватБанк», то процес капіталізації акцій даного акціонерного товариства за участю держави був розпочатий з рішення Ради національної безпеки та оборони України з метою уникнення загроз дестабілізації у фінансовій сфері та захисту прав вкладників [33].

Питання конституційного статусу РНБО нерідко піднімалось в українському суспільстві. Відповідно ст.1 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України», РНБО «є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України» [39].

Із зазначеного правового статусу даного органу випливає, що РНБО діє в інтересах Президента України. У випадку націоналізації, при прийнятті рішення щодо пропозиції розглянути Кабінету міністрів України та Національному банку України питання про капіталізацію акцій будь-якого з банків, вбачається за необхідне застосувати належне обґрунтування даного рішення для подальшого застосування описаних механізмів. Це є особливо важливим, якщо такі рішення в подальшому можуть призвести до обмеження прав навіть окремого кола осіб – власників акцій у випадку націоналізації акціонерного товариства. Проте, у рішеннях РНБО не вбачається достатнього обґрунтування та викладу міркувань, з яких виходить даний координаційний орган при прийнятті такого рішення. Так само, немає обґрунтування на яких підставах та в межах яких законодавчих актів приймаються такі рішення щодо націоналізації зокрема. Відтак, такі рішення органів державної влади можуть призвести до свавілля та необґрунтованого обмеження свободи та дій осіб, що є абсолютно протилежним тим ідеям, які

закладені в принцип верховенства права та реалізуються через його окремі складові.

Обмеження доступу громадськості до доказової бази та належних підстав здійснення механізму націоналізації у тій формі, що була застосована до АТ КБ «Приватбанк», не може бути наслідком дотримання публічними державними органами вимог законодавства щодо захисту банківської таємниці та конфіденційної інформації.

Беззаперечно, держава повинна враховувати вимоги законодавства щодо захисту конфіденційної інформації при здійсненні процесу націоналізації. Такої позиції у своєму рішенні від 7 листопада 2017 року у справі 2 BvE 2/11 притримувався Конституційний суд Німеччини. В п. 324 рішення зазначено, що під час фінансової кризи 2007/2008 років Федерація схвалила фінансову допомогу фінансовим установам з метою стабілізації банківської та фінансової системи та захисту її від загроз самому її існуванню. Ця мета, по суті, буде підірвана, якщо розкриття конфіденційної інформації піддасть одну з цих фінансових установ економічним недолікам або, що ще гірше, доведе її до межі краху [40].

У випадку націоналізації АТ КБ «Приватбанк», конфіденційність не може стосуватись рішень органів державної влади, оскільки такі рішення ще не входять до конфіденційної інформації про банківську діяльність, а навпаки, до них застосовуються загальні конституційні вимоги щодо публічності рішень органів державної влади.

При прийнятті рішення щодо обмеження прав окремого кола осіб, які володіють акціями та є учасниками корпоративних правовідносин, а також, якщо внаслідок такого рішення відбувається втручання у діяльність інших центральних державних органів, обов'язковою складовою для захисту таких осіб є наявність обґрунтованості відповідного рішення. Така обґрунтованість може забезпечуватись певної доказовою базою, яка може бути викладено і у опублікованих рішеннях РНБО, а також посиланням на норми Конституції України та інших законодавчих актів. При належній обґрунтованості рішення,

вдається уникнути порушення законності, як елементу верховенства права. Більше того, буде виключено зловживання дискреційними повноваженнями такого органу, що також є однією із складових верховенства права. Адже, відповідно до п. 1 ч.1 ст. 15 Закону України «Про Національний банк України», питання прийняття рішення про віднесення окремого банку до категорії неплатоспроможних належить до компетенції Національного банку України [41].

Необґрунтоване спонукання інших центральних органів прийняти рішення, що буде обмежувати права окремого кола акціонерів, є проявом безпідставності такого рішення та свавіллям з точки зору здійснення державної влади. Компетенція щодо даного питання (віднесення банку до категорії неплатоспроможних з метою подальшого викупу державою) належить до відома іншого державного органу, і не потребує додаткового попереднього регулювання з боку інших координаційних органів. Обґрунтованість рішень органів державної влади в межах законодавчих вимог забезпечують дотримання прав акціонерів, які згодом стають попередніми власниками у процесі здійснення механізму націоналізації щодо акціонерного товариства, учасниками якого були такі попередні власники. В протилежному випадку, механізм націоналізації буде суперечити суті верховенства права та його складових, в основу ідеї яких закладалося обмеження державної влади законними засобами для уникнення свавілля з боку держави шляхом застосування влади та примусу, а також для власне панування права в суспільстві. Більше того, прийняття необґрунтованих рішень без належної доказової бази може викликати сумніви в неупередженості такого рішення, а також в тому, що таким рішенням не передбачається досягти певної політичної цілі або мети. Як вже зазначалось раніше в аналізі поняття націоналізації, такий спосіб привласнення об'єктів приватної власності застосовувався в моделі, що характерна для тоталітарних та авторитарних режимів. Зокрема, таким шляхом могли досягатись певні ідеологічні чи політичні цілі, що є недопустимим в демократичному суспільстві правової держави.

Згадувана обґрунтованість рішень державної влади щодо здійснення процесу націоналізації акціонерного чи іншого виду господарських товариств також стосується обґрунтування неможливості використання інших засобів для досягнення поставленої легітимної мети. Незалежно від того, чи така мета передбачає уникнення потенційних загроз та кризових явищ у економічній чи інших сферах, держава повинна розглянути усі можливі та законні способи досягнення необхідного результату. Належно обґрунтована необхідність застосування механізму націоналізації з подальшим обмеженням прав акціонерного товариства, як останнього можливого засобу досягнення легітимної мети, забезпечить реалізацію принципу пропорційності в контексті дотримання складових верховенства права. У випадку потенційної ліквідації неплатоспроможного банку, що може призвести до значних загроз безпеці держави в економічному секторі, механізм націоналізації є крайнім заходом, оскільки він передбачає обмеження прав особи для уникнення такої загрози.

На прикладі націоналізації АТ КБ «ПриватБанк» можна простежити, що у рішеннях РНБО, Національного банку України, подальших судових спорах щодо переведення акціонерного товариства у власність держави, не було запропоновано жодного іншого механізму уникнення загрози, що впливала з потенційної ліквідації комерційного банку, який займає вирішальне становище на ринку фінансових послуг. Перехід акцій шляхом укладення купівлі-продажу розглядався як безальтернативний засіб для стабілізації ситуації та уникнення проблем в економічному секторі держави.

Можливість пошуку альтернативних заходів втручання держави у корпоративні правовідносини впливає з обов'язку забезпечити наявність таких законних механізмів, які будуть відповідати Конституції України. Для прикладу, під час здійснення процедур сквіз-ауту для примусового викупу акцій мажоритарними акціонерами у міноритарників. Для забезпечення складової рівноправності та недискримінації було запроваджено зворотнє право для міноритарних акціонерів щодо здійснення процедури «сел-ауту», тобто примусового продажу акцій мажоритарним акціонерами. В контексті

націоналізації, у випадку ризику виведення банку до категорії неплатоспроможних, рівноправність учасників корпоративних правовідносин забезпечувалась би правом примусового продажу державі належних приватним особам акцій, з метою гарантування вкладів фізичних осіб та на мінімальних умовах і в порядку, що встановлений законом. Проте, оскільки таких законодавчих процедур не передбачено, і доцільність їхнього використання залишається відкритою, забезпечення застосування рівноправності учасників корпоративних правовідносин при здійсненні націоналізації також є неможливою. Відтак, і застосування альтернативних, менш обтяжливих заходів, щодо здійснення націоналізації, не розглядається. Тому перспективним напрямом забезпечення прав учасників корпоративних правовідносин та попередніх власників шляхом застосування складових рівності та пропорційності, є запровадження державою законодавчих процедур, яка є менш обтяжливі для учасників корпоративних правовідносин, та можуть застосовуватись без необхідності здійснення повної націоналізації приватних господарських підприємств.

Безумовно, що можливість застосування окремих механізмів втручання держави у корпоративні правовідносини, зокрема націоналізації, для запобігання ризиків краху фінансової системи залежить від конкретних обставин та особливостей законодавчого регулювання. Але, існують й інші можливі способи втручання держави в корпоративні відносини, які передбачають досягнення легітимної мети без повного позбавлення власності учасників акціонерного товариства на належні їм акції. Застосування найменш обтяжливих методів щодо втручання держави у свободу дій учасників корпоративних правовідносин є характерною ознакою при застосуванні пропорційності як елементу верховенства права.

Яскравим прикладом такого втручання є історія порятунку одного з банків Німеччини під час світової фінансової кризи. У 2008 році постало питання про потенційний крах одного із діючих банків Німеччини, що функціонував у формі акціонерного товариства – «AG «Commerzbank». Як вбачається з повідомлення

Європейської комісії, «Commerzbank» з 2008 року став другим найбільшим комерційним банком у Німеччині. Цьому посприяла й угода щодо викупу іншого банку «Dresdner Bank», який також постраждав від світової фінансової кризи, що панувала на європейському ринку. Внаслідок того, що акції останнього перейшли у власність «Commerzbank», його фінансові зобов'язання значно збільшились. Внаслідок цього, виникла загроза ліквідації такого банку у зв'язку з його потенційною ліквідацією та віднесенням до категорії неплатоспроможних. Як вбачається з повідомлення Європейської комісії, урядом Німеччини було створено спеціальний фонд "SoFFin", який надав акціонерному товариству «Commerzbank», інвестицію на суму 8,2 мільярда євро, а також гарантійну рамку для цінних паперів на суму до 15 мільярдів євро [42].

Внаслідок цього, до уряд Німеччини отримав у власність 25 відсотків та одну акцію у цьому акціонерному товаристві. Це дозволило уникнути повної націоналізації даного комерційного банку. В наведеному випадку, уряд Німеччини застосував аналіз усіх можливих способів щодо уникнення потенційних загроз в разі краху одного з найбільших комерційних банків, та вирішив замість проведення націоналізації та повного переходу власності усіх акцій банку до власності держави, взяти участь у діяльності даного акціонерного товариства шляхом отриманні 25 відсотків голосуючих акцій. Це давало можливість уряду блокуючого пакету акцій в межах товариства, а попередні акціонери залишились власниками своїх акцій з подальшою можливістю викупу таких акцій у держави та стабілізації античної економічної ситуації.

* * *

Питання проведення механізму націоналізації є важливим для аналізу в контексті дотримання складових верховенства права. Під націоналізацією в контексті здійснення корпоративних прав, з врахуванням різних підходів науковців та законодавчого регулювання, слід розуміти примусовий перехід до держави корпоративних прав на участь у певному існуючому господарському

товаристві, який здійснюється з метою суспільної необхідності. Зважаючи на відсутність визначення даного поняття на законодавчому рівні в Україні, першим кроком для реалізації корпоративних прав учасників корпоративних правовідносин з врахуванням особливостей застосування верховенства права та його складників, є внесення відповідних змін до існуючого законодавства. Метою та змістом таких змін є закріплення на законодавчому рівні порядку, підстав та наслідків здійснення націоналізації господарських товариств, що буде відповідати вимогам ст. 41 Конституції України, як правового акту з найвищою юридичною силою. Це дозволить врахувати особливість застосування складових законності та правової визначеності.

Яскравим прикладом неузгодженості здійснення націоналізації із застосуванням складників верховенства права стала ситуація із націоналізацію АТ КБ «ПриватБанк». Для подолання проблем неузгодженості при здійсненні даного механізму з окремими складовими верховенства права, окрім законодавчого закріплення поняття та порядку здійснення націоналізації, варто здійснити й інші заходи з боку держави. По-перше, обмежити вплив окремих органів влади на ініціацію та здійснення даного процесу, як це було здійснено при РНБО при націоналізації АТ КБ «ПриватБанк». А у разі, коли такі рішення є необхідними для досягнення легітимної суспільної мети – вони мають бути достатньо обґрунтованими доказовою базою та підставами, з яких виходить даний орган державної влади. При цьому, такі докази мають бути доступними публічно, для уникнення недобросовісного політичного впливу з метою обмеження корпоративних прав окремого кола осіб. По-друге, усі законодавчі акти, які регулюють порядок відчуження права приватної власності, в тому числі на наявні акції в учасників господарських товариства, повинні відповідати Конституції України. Обмеження оскарження правочинів, які укладаються державою з такими особами з метою відчуження корпоративних прав в останніх є недопустимими, адже порушують законність та доступ до правосуддя в контексті дотримання верховенства права. Виправдання таких дій з боку держави шляхом застосування принципу пропорційності можливі лише у тому

випадку, якщо держава перед здійсненням процесу націоналізації розглянула та вважала за необхідне неможливість уникнення загроз для суспільства та національної безпеки в сфері економіки шляхом застосування інших засобів досягнення легітимної мети. В процесі націоналізації акціонерних товариств, такі засоби можуть включати частковий викуп акцій товариства для недопущення краху фінансової системи з можливістю подальшого викупу таких акцій наявними акціонерами, як це було здійснено у випадку «порятунку» комерційного банку «Commerzbank» у Німеччині. По-третє, шляхом до задоволення прав попередніх акціонерів при здійсненні націоналізації є забезпечення відшкодування їхньої власності, що гарантоване Конституцією України. При цьому таке відшкодування повинне бути реальним та враховувати питання упущеної вигоди від відчуження прав акціонерів.

РОЗДІЛ 3 ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СКЛАДОВИХ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В ПРОЦЕСІ КОРПОРАТИЗАЦІЇ

3.1. Поняття, сутність та правова природа корпоратизації.

Окрім описаного раніше механізму націоналізації, існують й інші способи втручання держави у корпоративні правовідносини. Зазвичай це відбувається шляхом трансформації її права власності на окремі об'єкти державної власності у формі державних підприємств, на права бути учасником корпоративних правовідносин у таких підприємствах з одночасною зміною їхньої організаційно-правової форми. Один із видів такої трансформації держави в суб'єкта та володільця корпоративних прав є здійснення процесу корпоратизації. Даний процес кардинально відрізняється від ідей та потреб, які закладені та розглядались при здійсненні аналізу механізму націоналізації. Так само, відрізняється мета здійснення даного процесу. При корпоратизації, ідеї та цілі, які переслідує держава, є більш ліберальними та притаманними демократичній та правовій державі. В свою чергу, мета здійснення корпоратизації є більш схильною до дотримання елементів верховенства права, адже кінцевий результат полягає в оптимізації управління державними підприємствами для підвищення рівня економіки.

За загальним правилом, корпоратизація, у будь-якому виді її проведення, не передбачає обмеження окремих прав уже наявних акціонерів, так само як і не передбачає обмеження прав власності таких акціонерів на частку у статутному капіталі господарського товариства. Навпаки, держава вступає у корпоративні правовідносини шляхом утворення нових господарських товариств, внаслідок чого набуває права на участь у таких товариствах та автоматично набуває статус суб'єкта корпоративних правовідносин.

Зважаючи на те, що держава є особливим суб'єктом корпоративних правовідносин, оскільки реалізація її корпоративних прав має здійснюватися з метою досягнення економічних і суспільних цілей, виникає потреба в аналізі

правової природи корпоратизації та особливостей дотримання елементів верховенства права в процесі її здійснення.

Щодо поняття корпоратизації, то воно знайшло своє відображення як на доктринальному, так і на законодавчому рівні. Так, Рябая Г.К. вбачає під корпоратизацією процес перетворення державних підприємств [43].

Загалом, таке твердження й відображає суть здійснення процесу корпоратизації, як способу здійснення державою її корпоративних прав в Україні. Адже законодавче визначення поняття корпоратизації вперше з'явилося в Указі Президента України від 15 червня 1993 року «Про корпоратизацію підприємств», де зазначено що корпоратизацією є перетворення державних підприємств, закритих акціонерних товариств, більш як 75 відсотків статутного фонду яких перебуває у державній власності, а також виробничих і науково-виробничих об'єднань, правовий статус яких раніше не був приведений у відповідність з чинним законодавством (далі - підприємства), у відкриті акціонерні товариства [44].

Дане визначення поняття із Указу Президента України від 1993 року було покликане здійснити зміну організаційно-правової форми підприємств, що належить державі. Вбачається, що термінологія, яка використана в зазначеному нормативно-правовому документі є дещо застарілою та неактуальною, хоч і сам Указ продовжує діяти станом на 2025 рік. Законодавцем було зазначено, що метою процесу перетворення переліченого виду об'єктів було набуття кінцевої організаційно-правової форми – відкритого акціонерного товариства.

Щодо процесу корпоратизації в Україні, то порядок здійснення даного механізму регулюється іншими законами та підзаконними нормативно-правовими актами. Зокрема, в Господарському кодексі України в статті 74 вказано, що державне унітарне підприємство може бути перетворене в акціонерне товариство за умови, що 100% акцій такого акціонерного товариства будуть належати державі [17].

На виконання даного пункту з Господарського кодексу України, також існує Постанова Кабінету міністрів України, яка визначає порядок щодо корпоратизації державних унітарних підприємств [45].

Корпоратизація підприємства в Україні стало ключовим етапом економічної трансформації з 90-х років 20-го століття. Цей процес насамперед, був призначений для зміни типу управління підприємствами, що перебували у державній власності, від радянського централізованого типу, до стандартів управління державною власністю, що характерний для країн ринкової економіки. Дана теза знаходить своє підтвердження під час аналізу періоду, протягом якого видавалися законодавчі акти для нормативного регулювання здійснення корпоратизації. Адже такі закони розпочали з'являтися з початку становлення незалежності України в 1991 р., що вказує на особливий стратегічний підхід держави до регулювання даного питання.

Незважаючи на те, що нормативне регулювання здійснення механізму корпоратизації почало з'являтися понад 30 років тому, мета ж здійснення цього процесу не змінилися. Перетворення державних підприємств в організаційно-правову форму акціонерних товариств здійснювалось та продовжує здійснюватись з метою підвищення ефективності щодо управління такими об'єктами державної власності. Такі процеси можуть здійснюватись із метою подальшої приватизації державної власності, що потрібно відрізнити від безпосередньо корпоратизації. Адже, метою приватизації є перехід державної власності у власність приватну.

Якщо розглядати процес перетворення державних підприємств в акціонерні товариства без подальшої приватизації, то це зазвичай відбувається з метою покращення державного управління над об'єктами державної власності, а також з метою подальшого стратегічного розвитку ключових галузей господарства в державі та потенційним залученням інвесторів, яких приваблює прозорість управління такими підприємствами.

Як зазначав у своїй правці Москалюк Н.Б. порівнюючи процеси корпоратизації та приватизації, внаслідок зміни форми діяльності підприємства,

корпоратизація покращує ефективність шляхом впровадження корпоративного управління [46, с.49].

Ще однією ключовою причиною, яка має простежуватись в процесі корпоратизації державних підприємств, є забезпечення якості надання послуг такими підприємствами суспільству. Особливо у випадках, коли корпоратизація стосується суб'єктів, що надають критично-важливі послуги суспільству: послуги перевезення, телекомунікаційні послуги, послуги із забезпечення споживачів енергоресурсами тощо. В таких випадках, здійснення корпоратизації особливо корелює з дотриманням складової пропорційності, як елементу верховенства права. Держава, в особі органів публічної влади, залучає значні ресурси при здійсненні процесу корпоратизації державних підприємств для оптимізації структури управління такими підприємствами, що в кінцевому результаті повинно призвести до покращення якості надання послуг корпоратизованими суб'єктами.

При запровадженні корпоративного управління у державних підприємствах чи вирішенні питання про оптимізацію корпоративного управління в товариствах, учасником яких є держава, обов'язковим для врахування є наслідки корпоратизації для суспільства. Це можна простежити і в практиці імплементації корпоративного управління в іноземних державах, де головною метою запровадження структури корпоративного управління та її подальшої оптимізації у державних підприємствах є пріоритетне покращення якості надання послуг.

Яскравим прикладом є прецедентне рішення окружного суду США у справі Сполучені Штати Америки проти American Telephone & Telegraph, що стосувалася оскраження дій держави щодо втручання у зміну структури корпоративного управління товариством, яке мало монополію на ринку надання телекомунікаційних послуг. Верховний суд США в п. 169 свого рішення взяв до уваги та зазначив, що наслідки зміни корпоративної структури American Telephone & Telegraph дозволять підтримувати місцеві тарифи на поточних

рівнях, або навпаки зменшити місцеві ставки, що підтверджує легітимність та законність прийняття такого рішення [47].

Як вже зазначалось раніше, корпоративні правовідносини є динамічним видом правовідносин. Їх правове регулювання є також динамічним та потребує постійного удосконалення для оптимізації здійснення таких правовідносин. Постійне удосконалення правового регулювання корпоративних правовідносин підвищує також і ефективність управління господарськими товариствами. В умовах, коли державні підприємства керуються окремими органами державної влади є підпорядковані таким органам, процес корпоратизації також може виключити питання політичного впливу на діяльність таких підприємств. В силу особливої правової природи корпоративних правовідносин, це може підвищити прозорість в управлінні такими підприємствами, а також може виключити питання наявності корупційної складової.

3.2. Забезпечення реалізації окремих складових верховенства права в процесі корпоратизації.

Процес корпоратизації можна розглядати як позитивне явище для становлення економіки держав та розвитку економічних відносин як на внутрішньому так і на зовнішньому ринку. Модель реорганізації державних підприємств, яка передбачає утворення акціонерних товариств публічного типу є позитивною і для України, адже сприяє впровадженню корпоративного управління та прозорості в діяльність державних підприємств, зокрема і тих, які є стратегічно важливими в межах держави. Як вже зазначалось вище, внаслідок реорганізації державних підприємств та утворення господарських товариств, держава фактично стає учасником корпоративних правовідносин. З точки зору верховенства права, даний процес необхідно здійснювати з врахуванням особливостей застосування складників верховенства права, адже держава в даному випадку виступає особливим учасником таких корпоративних правовідносин. Такий аналіз необхідний для оптимізації здійснення даного

механізму та з врахуванням супутніх ризиків, які можуть виникати внаслідок його здійснення. До таких ризиків належить й врахування прав та інтересів суспільства, а також впливу корпоратизації на можливе обмеження прав та свобод інших осіб та учасників корпоративних правовідносин.

Джерелом законодавчого тлумачення корпоратизації, як механізму реорганізації державних підприємств у господарські товариства, серед інших, є згадуваний Указ Президента України від 15 червня 1993 року «Про корпоратизацію підприємств». Для цілей виконання даного Указу відповідно до п. 1 вбачається, що кінцевою формою перетворення державних підприємств є створення відкритих акціонерних товариств, як організаційно правової форми господарського товариства [44].

В даному випадку, вбачається неможливість дотримання фундаментального складника верховенства права – законності. Згідно з п. 3 ст.1 Закону України «Про акціонерні товариства», порядок створення акціонерних товариств у процесі приватизації та корпоратизації, їх правовий статус, порядок діяльності та управління ними в період до виконання плану приватизації (розміщення акцій) регулюються цим Законом з урахуванням особливостей, встановлених законами про приватизацію та корпоратизацію державних (комунальних) підприємств [18].

Тому при здійсненні корпоратизації нормативно правові акти, які регулюють проведення даного механізму повинні узгоджуватись із нормативним актом, який безпосередньо регулює діяльність акціонерних товариств, встановлює особливості здійснення діяльності такими товариствами та встановлює законодавчі вимоги щодо їх створення. При цьому в ч.1 ст. 6 Закону України «Про акціонерні товариства» встановлено два можливих типи акціонерних товариств: публічні та приватні. Відкриті та закриті акціонерні товариства не є належними організаційно-правовими формами з 2009 року. В свою чергу, такі організаційно-правові форми повинні були прийняти зміни до своїх установчих документів та змінити організаційно-правову форму на підставі Закону № 514-VI [48].

Для забезпечення здійснення механізму корпоратизації, законодавцю варто врахувати динаміку розвитку корпоративних правовідносин. Якщо держава вбачає за необхідне перетворити державне підприємство в господарське товариство з подальшим вступом до корпоративних правовідносин, такий перехід повинен бути здійснений на підставі та в порядку, що передбачений законом. Це забезпечить дотримання принципу та особливостей застосування законності, як складової верховенства права. На даний час, вбачається невідповідність положенням двох нормативно-правових актів, що регулюють процес здійснення корпоратизації. Незважаючи на те, що така невідповідність елементами верховенства права є більш формальним її вираженням, вона все ж потребує нормативного врегулювання для забезпечення прав учасників корпоративних правовідносин, яким зокрема є й держава в особі її органів. Зважаючи на те, що Указ Президента України є чинним та в ньому міститься визначення поняття корпоратизації, застосування даного механізму буде можливим лише крізь призму розуміння корпоратизації в розумінні цього закону. Першим кроком для усунення загроз при здійсненні корпоратизації та дотримання елементів верховенства права, є впровадження змін до сучасного законодавства шляхом гармонізації понять з суміжними нормативно-правовими актами, які регулюють однієї й ті ж самі правовідносини.

Важливо зазначити, що питання оптимізації механізму здійснення корпоратизації у відповідності із особливостями застосування окремих елементів верховенства права не носить виключно декларативний характер. В Україні, здійснення корпоратизації має практичне значення, особливо в умовах воєнного стану та майбутньої повоєнної відбудови. Даний механізм розглядається як спосіб створення сприятливого середовища для залучення інвестиційних коштів у економіку держави в майбутньому. Практичний досвід реалізації даного механізму можна простежити з процесу корпоратизації «Укрзалізниці», який розпочався з 2015 року. Так, відповідно до Постанови Кабінету міністрів України «Про утворення публічного акціонерного товариства

Українська залізниця», було розпочато процес перетворення державного підприємства «Укрзалізниця» на публічне акціонерне товариство [49].

Поштовхом до такого перетворення стало декілька причин. Однією з таких причин було бажання держави удосконалити систему управління державним підприємством, що має монополію на ринку залізничного транспорту в Україні. Перетворення даного підприємства в акціонерне товариство дало б можливість інтегрувати в систему управління таким товариством методи, що притаманні корпоративному управлінню, що в свою чергу повинно призвести до зменшення бюрократичних чинників. Також, внаслідок такого перетворення вбачалось за можливе покращити якість перевезень залізничним транспортом шляхом залучення іноземних інвестицій та впровадження інноваційних рішень в управління товариством [50].

Як вже було вказано раніше, однією з особливостей правової природи корпоративних правовідносин, що відділяє її від інших галузей права, є можливість виступати учасником таких правовідносин окремою корпорацією чи господарським товариством в межах власної правосуб'єктності. Відтак, в процесі здійснення корпоратизації для забезпечення принципу юридичної визначеності важливо забезпечити права й інших осіб таких правовідносин, зокрема – кредиторів. В даному аспекті, в межах здійснення такого перетворення щодо «Укрзалізниці», права кредиторів були обмежені окремими положеннями нормативного регулювання такого перетворення. Так, Законом № 4442-VI в ч.7-ч.8 ст.2 було обмежено права кредиторів та відступлено від вимоги законодавства щодо необхідності одержання згоди кредиторів стосовно заміни боржника у зобов'язанні, права кредиторів вимагати у зв'язку з проведенням реорганізації забезпечення виконання зобов'язань, їх дострокового припинення або виконання та відшкодування збитків, а офіційним повідомленням щодо зміни боржника в зобов'язаннях прийнято вважати публікацію Кабінету Міністрів України щодо переліку підприємств залізничного транспорту, що входитимуть до складу акціонерного товариства [51].

Такий відступ від законодавства значно обмежує обізнаність кредиторів за борговими зобов'язаннями «Укрзалізниці» щодо майбутньої реорганізації, що суперечить складовій юридичної визначеності. Відтак, виключення таких положень із даного законодавчого акту на етапі планування корпоратизації Укрзалізниці дозволило б значно покращити стабільність правового становища кредиторів та забезпечити дотримання верховенства права в контексті застосування юридичної визначеності.

Ще одним аспектом, який потребує аналізу, є дотримання складової прозорості, як елементу верховенства права. Даний складник часто оминається науковцями при аналізі дотримання верховенства права в контексті діяльності органів державної влади. Проте, він в контексті здійснення корпоратизації, метою даного механізму є перетворення державних підприємств у акціонерні товариства для інтеграції корпоративного управління в межах такого підприємства, що має наслідком покращення ефективності та якості надання послуг та оптимізацією його роботи. Так у своїй статті, Венгер В.М. наголошує на вимогах до органів публічної влади діяти прозоро та відкрито в силу дії спеціально-дозвільного принципу, що встановлений ст. 19 Конституції України [52, с. 79] .

Даний складник особливо корелює із проблематикою впровадження корпоративного управління в «Укрзалізниці» внаслідок проведення корпоратизації. По-перше, відповідно до п. 60 статуту товариства передбачено, що членами наглядової ради, окрім незалежних членів, є особи що призначаються державою [53].

Але прозорість щодо призначення таких осіб державою не забезпечена жодним із доступних засобів для такої прозорості. Так само і конкурсний відбір для незалежних членів наглядової ради товариства згадується лише як загальна процедура, без чіткої деталізації, вимог до кандидатів, та способів контролю громадськості щодо процедур такого конкурсу. По-друге, це забезпечення публічності, обґрунтованості та прозорості рішень, що приймаються керівними органами публічного-акціонерного товариства в контексті управління

державним майном. Так, із звіту рахункової палати щодо аудиту діяльності Укрзалізниці, вбачається висновок про неефективність моделі корпоративного управління в АТ «Укрзалізняця», в тому числі щодо управління об'єктами державної власності у сфері залізничного транспорту, що призвело до збитків на суму понад 12 мільярдів гривень тільки за 2020 рік [54].

Відтак, застосування складової прозорості до наведених аспектів діяльності товариства, акції якого повністю належать державі, було б ефективним способом подолання зазначених проблем, що в свою чергу може забезпечити кінцеву мету здійснення корпоратизації.

Релевантним для аналізу за даних обставин вбачається досвід та практика іноземних судів. Як зазначалось у рішенні Верховного суду США *Lebron v. National Railroad Passenger Corporation* від 1995 р., якщо уряд створює корпорацію спеціальним законом для досягнення урядових цілей та зберігає за собою постійні повноваження призначати більшість директорів цієї корпорації, то така корпорація є частиною уряду та на неї покладаються відповідні конституційні зобов'язання. В протилежному випадку, уряд міг би ухилитися від своїх найголовніших конституційних зобов'язань, просто вдаючись до корпоративної форми [55].

За аналогічним принципом, конституційні зобов'язання щодо дотримання верховенства права в корпоративних правовідносинах покладаються й на уряд України в особі Кабінету Міністрів України.

Проблематикою дотримання складників верховенства права в перетворенні державного підприємства «Укрзалізниці» також є й інші супутні наслідки такого перетворення. Адже, основною ціллю перенесення державного підприємства в організаційно-правову форму акціонерного товариства було запровадження корпоративного управління в межах такого товариства державної власності, щоб забезпечити прозорість та неупередженість діяльності його органів від потенційного політичного впливу та залежності з боку держави. У статуті АТ «Укрзалізняця» зазначено, що управління товариством здійснює наглядова рада за участю членів, призначених державою та осіб, які є членами

наглядової ради на основі конкурсного відбору, що встановлений законодавством, а членами правління акціонерного товариства є особи, що призначені державою [53].

Такий підхід не вирішує проблему політичного впливу держави на діяльність товариства, адже фактично правого переважного голосу в товаристві належить членами органів управління, що призначені державою. Це суперечить основній ідеї впровадження корпоративного управління та створює корупційні ризики для діяльності господарського товариства. Що в свою чергу порушує складові запобігання дискреційним повноваженням як елементу верховенства права. Окрім цього, порушується й вимоги пропорційності. Адже основною легітимною метою перетворення державних підприємств в акціонерні товариства є забезпечення прозорості, економічної ефективності та створення привабливого середовища для інвестицій. В свою чергу, такі положення в статутів АТ «Укрзалізниця» не є тими інструментами, які забезпечують досягнення легітимної мети. Відтак, і питання щодо необхідності запровадження корпоратизації є під сумнівом.

Вирішення даної проблематики можливо віднайти з аналізу іноземного досвіду перетворення державних підприємств залізничного транспорту Німеччини. Так, у статуті перетвореного з державного підприємства акціонерного товариства «Deutsche Bahn» зазначено, що наглядова рада акціонерного товариства складається з дванадцяти членів яких лише троє можуть призначатись урядом Німеччини, а інші члени наглядової ради повинні бути обрані працівниками на загальних зборах [56].

Шляхом впровадження зазначених положень в статут акціонерного товариства у Німеччині, було оптимізовано як структуру корпоративного управління товариством, так і враховано питання забезпечення прав працівників, що уклали трудовий договір до з товариством.

До аналогічного рішення прийшов Верховний суд США у справі *NRPC V. ATCHISON*, що стосувалась питання відродження невдалої міжміської пасажирської залізничної галузі для збереження якісних залізничних

пасажирських послуг в США шляхом реорганізації та реструктуризації залізничної пасажирської системи. Так, Конгрес США створив Національну залізничну пасажирську корпорацію, приватну, некомерційну корпорацію, яка стала відома як Amtrak. При цьому, у своєму рішенні суд наголосив, що надання організації форми корпорації не звільняє залізниці від відповідальності за надання своїм працівникам пропускних привілеїв, які було гарантовані до реорганізації цієї залізничної системи [57].

Ідентичні зміни до установчих документів АТ «Укрзалізниця» дозволили б уникнути питань державного впливу та забезпечити належне та ефективне корпоративне управління в межах товариства. Запропоновані зміни корелюють з ідеями концепції верховенства права в контексті дотримання елементів пропорційності та запобіганню зловживання повноваженнями.

* * *

Корпоратизація є механізмом, який передбачає перетворення державних підприємств на акціонерні товариства, з одночасним набуттям державою прав на акції такого товариства. Таким чином, держава вступає в корпоративні правовідносини шляхом утворення нового господарського товариства у спосіб, що передбачений законом.

Зважаючи на особливі права та обов'язки державних органів при здійсненні механізму корпоратизації, аналіз перетворення державних підприємств на акціонерні товариства на основі корпоратизації «Укрзалізниці» дозволив виявити порушення окремих складових верховенства права та віднайти шляхи до подолання зазначених порушень в майбутньому.

Необхідним кроком для подолання неузгодженості нормативного регулювання корпоратизації із застосуванням складової законності в контексті проведеного дослідження, є внесенням змін до Указу Президента N 210/93. Визначення поняття корпоратизації в наведеному нормативно-правовому акті не відповідає проведеній реформі щодо зміни організаційно-правових форм акціонерних товариств на публічні та приватні, замість відкритих та закритих.

Для подолання неузгодженості нормативних актів, які регулюють порядок здійснення корпоратизації, вбачається за необхідне гармонізувати законодавство в межах однієї юрисдикції для забезпечення стабільності законодавства та можливості застосування бланкетних норм в інших законах та підзаконних нормативно-правових актах.

Застосування особливостей складової юридичної визначеності, як елементу верховенства права, вказує на недопустимість застосування положень, що викладені в ч.7- ч.8 ст.2 Закону № 4442-VI при здійсненні корпоратизації «Укрзалізниці». Для забезпечення корпоративних прав інших учасників корпоративних правовідносин, необхідно також враховувати задоволення прав кредиторів при здійсненні даного механізму. Корпоратизація, на відміну від націоналізації, не передбачає обмеження прав та свобод особи, в тому числі шляхом застосування примусу, для досягнення певної суспільної необхідності. Системний підхід при здійсненні перетворень державних підприємств у акціонерні товариства повинен не допустити порушення прав інших осіб, включаючи права кредиторів державного підприємства, щодо якого здійснюється корпоратизація. Такий підхід порушує й принцип рівності, адже ставить в різне становище кредиторів, боржником яких є державне підприємство.

Окрему увагу для застосування принципів пропорційності та юридичної визначеності при здійсненні корпоратизації варто приділити структурі корпоратизованого державного підприємства, що перетворене в акціонерне товариство. Вбачається за необхідне інтегрувати в статuti акціонерних товариств зміни, які передбачають функціонування контролюючого органу в межах акціонерного товариства, більшість членів до якого обирається працівниками товариства. Тобто, з врахуванням іноземного досвіду, підвищення кількості незалежних членів наглядової ради буде засобом застосування «найкращих практик» в корпоративному управлінні, що дозволить досягти мети корпоратизації, забезпечить принцип пропорційності та запобігатиме зловживанню дискреційними повноваженнями в межах державних органів.

Також, вбачається за необхідне забезпечити застосування елементу прозорості в контексті дотримання верховенства права на рівні діяльності органів управління корпоратизованого товариства, призначення їх посадових осіб, а також забезпечення прозорості діяльності такого товариства щодо управління належними йому об'єктами державної власності.

ВИСНОВКИ

Верховенство права у XXI столітті є фундаментальним та універсальним принципом, коріння розвитку якого простежуються ще у працях та міркуваннях давньогрецьких філософів Платона та Арістотеля. Станом на сьогодні, даний принцип перетворився в цілу концепцію, яка пронизує собою усі рівні суспільних відносин у різних галузях права. Становлення верховенства права, як комплексного явища з окремими його складовими елементами, було зумовлено діяльністю українських та іноземних правників, сучасних міжнародних та регіональних організацій. Зокрема, Венеційською комісією, яка у своїх доповідях виокремила та розтлумачила окремі складники щодо особливості їхнього застосування. З проведеного аналізу вдалось дійти до висновку про універсальність верховенства права, що дозволяє проаналізувати окремі аспекти застосування його складових і до корпоративних правовідносин. Більше того, на підставі проведеного дослідження, з урахуванням наукових позицій вітчизняних та іноземних дослідників, вдалось підтвердити необхідний та позитивний взаємозв'язок дотримання верховенства права та його складових саме у корпоративних правовідносинах, оскільки такий зв'язок дозволяє тлумачити вимоги корпоративного законодавства крізь призму конституційних гарантій права власності та окремих гарантій прав фізичних осіб, що є учасниками корпоративних правовідносин.

Також, з урахуванням теоретичних та практичних аспектів, вдалось дійти до висновку про можливість комплексного аналізу особливостей застосування складових верховенства права лише за умови, що корпоративні правовідносини розглядаються в розрізі їхньої особливої правової природи. При цьому, під особливою правовою природою розуміється визначення корпоративних правовідносин як таких, що виникають між суб'єктами таких правовідносин в процесі набуття, здійснення та припинення корпоративних прав, з урахуванням відносин корпоративного управління в межах товариств та віднесенням самого товариства до переліку учасників таких корпоративних правовідносин, що наділений правоздатністю та дієздатністю відповідно до законодавства. За

такого тлумачення, на фізичних осіб - учасників корпоративних правовідносин поширюється загальнодозвільний тип правового регулювання. Це передбачає забезпечення гарантованої Конституцією Україною свободи дій учасників таких правовідносин та неможливість втручання органів державної влади в діяльність господарських товариств шляхом обмеження свободи дій суб'єктів корпоративних правовідносин.

За наслідком проведеного дослідження, вдалось дійти до висновку про можливість держави діяти всупереч загально-дозвільному методу в межах корпоративних правовідносин лише у випадках суспільної необхідності та у спосіб, що передбачений Конституцією. При цьому, на державу покладається обов'язок приймати відповідні закони на виконання положень Конституції України та застосовувати обмеження з мотивів суспільної необхідності до свободи учасників корпоративних правовідносин, які будуть найменш обтяжливими у конкретному випадку. Як вбачається з проведеного аналізу, таких вимог не було дотримано в практиці здійснення механізму націоналізації до акціонерних товариств в Україні, що підкреслює необхідність врахування та застосування верховенства права у сфері корпоративного сектору.

Станом на сьогодні, зважаючи на широке застосування механізму націоналізації, вбачається за необхідне внести зміни до діючого законодавства з метою закріплення на законодавчому рівні порядку, підстав та наслідків здійснення націоналізації господарських товариств, що буде відповідати вимогам ст. 41 Конституції України, як правового акту з найвищою юридичною силою, для забезпечення складових законності та правової визначеності.

Окрім цього, недопустимими та несумісними із пануванням права в суспільстві є випадки зловживання дискреційними повноваженнями окремих органів влади, рішення яких обмежують права учасників корпоративних правовідносин без достатньої правової підстави, що було здійснено РНБО при націоналізації АТ КБ «ПриватБанк». Такі рішення повинні включати у своєму змісті обґрунтування легітимної мети, доказову базу, якою керується відповідний орган влади при потенційному обмеженні прав учасників

корпоративних правовідносин, альтернативні рішення, що будуть мати менш обтяжливі наслідки втручання держави у корпоративні правовідносин, а також перелік законних підстав, в зв'язку з якими було прийняте відповідне рішення.

Також, для забезпечення прав попередніх власників при здійсненні націоналізації в контексті дотримання принципів законності та доступу до правосуддя, як елементів верховенства права, необхідно забезпечити таким власникам можливість оскарження правочинів щодо відчуження майна під час націоналізації та відшкодувати вартість примусово відчуженої власності, враховуючи упущену вигоду від відчуження акцій у акціонерів.

На підставі проведеного дослідження, вдалось дійти до висновку про можливість застосування механізму націоналізації, який може бути доцільним для досягнення легітимної мети з точки зору складової пропорційності, коли неможливим є уникнення загроз для суспільства та національної безпеки при використанні інших засобів досягнення легітимної мети, які будуть менш обтяжливими для інших учасників корпоративних правовідносин. В процесі націоналізації комерційних банків у формі акціонерних товариств, такі засоби можуть включати частковий викуп акцій товариства для недопущення краху фінансової системи з можливістю подальшого викупу таких акцій первинними акціонерами, що виявилось дієвим в іноземній практиці «порятунку» банків під час економічної кризи .

Дотримання окремих складових верховенства права під час здійснення корпоратизації також постало актуальним питанням під час аналізу корпоратизації державного підприємства «Укрзалізниця».

З проведеного аналізу чинного українського законодавства, наукових джерел та практики іноземних судів, вдалось дійти до висновку, що для подолання неузгодженості нормативних актів при здійсненні корпоратизації з дотриманням складової законності, вбачається за необхідне оновити нормативно-правове регулювання щодо здійснення корпоратизації або скасувати дію чинного Указу Президента 210/93, який є єдиним джерелом законодавчого визначення даного механізму та містить в собі істотні недоліки.

Чинне законодавство України не враховує динамічність розвитку корпоративних правовідносин, а визначення поняття корпоратизації в Указі Президента 210/93 не відповідає змінам щодо організаційно-правових форм акціонерних товариств та заміною закритих та відкритих акціонерних товариств публічні та приватні відповідно.

З проведеного дослідження вдалось дійти до висновку щодо недопустимості обмеження прав кредиторів при здійсненні корпоратизації, як це передбачено ч.7- ч.8 ст.2 Закону № 4442-VI для забезпечення процедури корпоратизації «Укрзалізниці». При перетворенні державних підприємств на акціонерні товариства шляхом корпоратизації, обмеження прав та свобод особи, в тому числі шляхом застосування примусу, для досягнення певної суспільної необхідності, є порушенням складових рівності та юридичної визначеності, як елементів верховенства права. Держава не може вдаватись до корпоративної форми для уникнення від її зобов'язань, як суб'єкта публічного права

Застосування верховенства права та його елементів в контексті проведення корпоратизації повинно включаючи в себе забезпечення прав кредиторів державного підприємства, щодо якого здійснюється корпоратизація для задоволення прав інших осіб, боржником яких є державне підприємство. Окрім цього, забезпечення складових верховенства права, а саме пропорційності та юридичної визначеності при здійсненні корпоратизації, вимагає побудови належної структури корпоративного управління в акціонерному товаристві, що утворилось внаслідок перетворення з державного підприємства. З аналізу іноземного досвіду для його застосування в українському правовому регулюванні даного механізму, вбачається за необхідне збільшити кількість незалежних членів в органах управління корпоратизованих підприємств, в тому числі тих, що обираються працівниками такого товариства, для досягнення власне мети корпоратизації з урахуванням особливостей застосування складових верховенства права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Погребняк С.П. Історичні витoki верховенства права / С.П. Погребняк // Державне будівництво та місцеве самоврядування. - Х. : Право, 2008. - Вип. 15.- С. 3 - 13 .URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2927/1/Pogrebnaк_3.pdf (дата звернення: 01.03.2025).
2. Козюбра М. Доктрина природного права: через історичні злети й падіння до визнання основою найважливіших досягнень сучасної правової теорії та практики. Право України. 2021. № 2021/01. С. 12. URL: <https://doi.org/10.33498/louu-2021-01-012> (дата звернення: 01.03.2025).
3. Romanova A. The legal doctrine of natural law in the regulation of social relations based on the rule of law. Analytical and Comparative Jurisprudence. 2023. № 1. С. 632–635. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.110> (дата звернення: 01.03.2025).
4. Dicey A. V. Introduction to the Study of the Law of the Constitution. Franklin Classics Trade Press, 2018. 476 p.
5. Chen N., Yang T.-C. Democracy, rule of law, and corporate governance—a liquidity perspective. Economics of Governance. 2016. Т. 18, № 1. С. 35–70. URL: <https://doi.org/10.1007/s10101-016-0182-4> (дата звернення: 04.05.2025).
6. Трихліб К.О. Верховенство права: сучасні інтерпретації. Наукові записки Таврійського Національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія: «Юридичні науки». 2013. Том. 26 (65), No2-1 (Ч.1.). С. 152-163. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2013/2-1-1_2013/22.pdf (дата звернення: 01.03.2025).
7. Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 [Електронний ресурс]: справа про призначення судом більш м'якого покарання. — URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04> (дата звернення: 01.03.2025).

8. Доповідь про правовладдя. Ухвалено Європейською Комісією «За демократію через право» (Венеційська Комісія) на 8—му пленарному засіданні (COI-AO{2011)003т, Венеція, 25-26 березня 2011 року) // Право України. — 2019. — №11. — С. 14-38.

URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr) (дата звернення: 01.03.2025).

9. Мірило верховенства права (правовладдя) національного рівня: практика України (Rule of law Checklist at national level: case of Ukraine) / за заг. ред. М. Козюбри ; Передмова: Головатий С. ; упорядники та автори коментарів: В. Венгер, С. Головатий, А. Заєць, Є. Зверев, М. Козюбра, Ю. Матвєєва, О. Цельєв ; Центр дослідження проблем верховенства права та його втілення в національну практику України Національного університету «Києво-Могилянська академія». Київ, 2021 — 152 с. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/4bc7658f-7d22-4997-a165-6a7f5cc2581f> (дата звернення: 01.03.2025).

10. Bhagat S., Hubbard G. Rule of law and purpose of the corporation. *Corporate Governance: An International Review*. 2021.

URL: <https://doi.org/10.1111/corg.12374> (дата звернення: 04.05.2025).

11. Рішення Конституційного суду від 22.07.2020 у справі у справі за конституційною скаргою Акціонерного товариства «Закритий недиверсифікований венчурний корпоративний інвестиційний фонд „АВАНПОСТ“» щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого частини п'ятої статті 11 Закону України „Про управління об'єктами державної власності“ № 8-р(І)/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va08p710-20#Text> (дата звернення: 05.05.2025)

12. Elizabeth Pollman, Constitutionalizing Corporate Law, 69 Vanderbilt Law Review 639 (2016) URL: <https://scholarship.law.vanderbilt.edu/vlr/vol69/iss3/2/> (дата звернення: 04.05.2025).

13. Рішення Конституційного суду від 06.06.2019 у справі у справі за конституційними поданнями Уповноваженого Верховної Ради України з прав

людини та 65 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 5 частини першої статті 3, абзацу третього частини третьої статті 45 Закону України „Про запобігання корупції“, пункту 2 розділу II „Прикінцеві положення“ Закону України „Про внесення змін до деяких законів України щодо особливостей фінансового контролю окремих категорій посадових осіб“ № 1 231/2018 (2980/18, 3728/18) – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-19#Text> (дата звернення: 01.03.2025).

14. Раданович Н. Загальнодозвільне юридичне регулювання як прояв диспозитивних можливостей права. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2018. Вип. 66. С. 33–41. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Vlnu_yu_2018_66_6 (дата звернення: 01.05.2025)

15. : Ярошенко О. М., Синчук С. М., Раданович Н. М. Загальнодозвільний тип юридичного регулювання і практика Конституційного Суду України. Вісник Національної академії правових наук України. 2022. Т. 29, №4. С. 66–92.

16. Сверба Ю. І. Доступ до правосуддя як елемент верховенства права. Альманах права. 2019. Вип. 10. С. 236-240. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001028332> (дата звернення: 01.03.2025).

17. Господарський кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV : станом на 16 лип. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15/ed20200716#Text> (дата звернення: 05.03.2025).

18. Про акціонерні товариства : Закон України від 27.07.2022 № 2465-IX : станом на 23 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#Text> (дата звернення: 06.03.2025).

19. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 10 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 10.03.2025).

20. Лукач І. В. Корпоративні правовідносини в системі господарського права / І. В. Лукач // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2013. – Вип. 2. – Ч. 1. – С. 22–27.
<https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/16320/1/%D0%9A%D0%9E%D0%A0%D0%90%D0%A2%D0%98%D0%92%D0%9D%D0%86%20%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%9E%D0%92%D0%86%D0%94%D0%9D%D0%9E%D0%A1%D0%98%D0%9D%D0%98%20%D0%92%20%D0%A1%D0%98%D0%A1%D0%A2%D0%95%20%D0%9C%D0%86%20%D0%93%D0%9E%D0%A1%D0%9F%D0%9E%D0%94%D0%90%D0%A0%D0%A1%D0%AC%D0%9A%D0%9E%D0%93%D0%9E%20%D0%9F%D0%A0%D0%90%D>
(дата звернення: 06.03.2025).
21. Корпоративні правовідносини : монографія / Ю. М. Жорнокуй, С. О. Сліпченко, В. Г. Жорнокуй. – Харків : ЕКУС, 2021. – 248 с.
URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/16320/1/КОРПОРАТИВНІ%20ПРАВОВІДНОСИНИ%20В%20СИСТЕМІ%20ГОСПОДАРСЬКОГО%20ПРАВА.pdf> (дата звернення: 06.03.2025).
22. Марущак Я. С. Правова природа корпоративних відносин: сутність та ознаки / Я. С. Марущак // Часопис цивілістики. - 2016. - Вип. 20. - С. 63-67. – URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chac_2016_20_14 (дата звернення: 06.03.2025).
23. Кравчук В. М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах : монографія / В. М. Кравчук. – Львів : Край, 2009. – 474 с
24. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 16.03.2025).
25. Корпоративне право Польщі та України : монографія / Васильєва В. А., Ковалишин О. Р., Гербет Анджей [та ін.] ; за ред. проф. В. А. Васильєвої. – Івано-Франківськ, 2016. – 375 с. URL: <https://repository.ndippp.gov.ua/handle/765432198/614?show=full> (дата звернення: 16.03.2025).

26. Про господарські товариства : Закон України від 19.09.1991 № 1576-XII : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#Text> (дата звернення: 16.03.2025).
27. Рішення Федерального конституційного суду Німеччини щодо Moto Meter від 23.08.2000 у справі № 120/2000. URL: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2000/08/rk20000823_1bvr006895.html (дата звернення: 19.03.2025).
28. Яворська О.С. Практика застосування процедури сквіз-аут та її вплив на впровадження рахунка умовно зберігання (ескроу) як нового виду банківських рахунків в Україні.. Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія: Право. 2024. Т. 1, № 80. С. 253–258. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.36> (дата звернення: 19.03.2025).
29. Кульчицький С.В. НАЦІОНАЛІЗАЦІЯ [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2010. – 728 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Natsionalizatsiia> (дата звернення: 20.03.2025)
30. Бойчук, Н. Р. (2024). Націоналізація, реквізиція та експропріація як підстави набуття державою корпоративних прав: деякі питання правового регулювання. Право та інновації, (2 (26), с. 48–56. URL: <https://pti.org.ua/index.php/ndipzir/article/view/533>
31. Декларація про встановлення нового міжнародного економічного порядку : Резолюція від 01.05.1974 № 3201 (S-VI). URL: [https://docs.un.org/en/A/RES/3201\(S-VI\)](https://docs.un.org/en/A/RES/3201(S-VI)) (дата звернення: 20.03.2025).
32. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб : Закон України від 23.02.2012 № 4452-VI : станом на 1 іч. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17#Text> (дата звернення: 24.03.2025).

33. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 грудня 2016 року "Про невідкладні заходи щодо забезпечення національної безпеки України в економічній сфері та захисту інтересів вкладників" : Указ Президента України від 18.12.2016 № 560/2016.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560/2016#Text> (дата звернення: 21.03.2025).

34. Про невідкладні заходи щодо забезпечення національної безпеки України в економічній сфері та захисту інтересів вкладників : Рішення Ради нац. безпеки і оборони України від 18.12.2016.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0013525-16#Text> (дата звернення: 21.03.2025).

35. Деякі питання забезпечення стабільності фінансової системи : Постанова Каб. Міністрів України від 18.12.2016 № 961 : станом на 23 лют. 2017 р.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/961-2016-п#Text> (дата звернення: 21.03.2025).

36. Постанова Північного апеляційного господарського суду від 10.09.2024 у справі № 910/1834/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121841895> (дата звернення: 21.03.2025).

37. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізмів регулювання банківської діяльності : Закон України від 13.05.2020 № 590-IX : станом на 1 січ. 2023 р.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-20#Text> (дата звернення: 21.03.2025).

38. Тоцький Б. А. Принцип пропорційності: історичний аспект і теоретичні складові / Б. А. Тоцький // Часопис Київського університету права. - 2013. - № 3. - С. 70-74. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2013_3_18 (дата звернення: 24.03.2025).

39. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 05.03.1998 № 183/98-ВР : станом на 29 лип. 2023 р.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр#Text> (дата звернення: 25.03.2025).

40. BVerfG, Judgment of the Second Senate of 7 November 2017 - 2 BvE 2/11 -, paras. 1-372, URL: https://www.bverfg.de/e/es20171107_2bve000211en (дата звернення: 04.05.2025).

41. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV : станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text> (дата звернення: 25.03.2025).

42. Commission decision of 7 May 2009, Case N 244/2009 – Commerzbank – Germany URL: https://ec.europa.eu/competition/state_aid/cases/231053/231053_959312_23_1.pdf

43. Рябая Г.К. Становлення процесів корпоратизації в Україні. Наукові записки. 2012. Вип. 12, Част. II. С. 234–237.

44. Про корпоратизацію підприємств : Указ Президента України від 15.06.1993 № 210/93 : станом на 28 серп. 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/210/93#Text> (дата звернення: 28.03.2025).

45. Про затвердження Порядку перетворення державного унітарного комерційного підприємства в акціонерне товариство : Постанова Каб. Міністрів України від 29.08.2012 № 802 : станом на 27 черв. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-2012-п#Text> (дата звернення: 28.03.2025).

46. Москалюк Н. Б. Механізм корпоратизації як передумова до припинення права державної власності: історичні аспекти, сучасний стан і перспективи розвитку. Прикарпатський юридичний вісник. 2020. № 1(30). С. 47–52. URL: [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1\(30\).514](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(30).514) (дата звернення: 28.03.2025).

47. Decision of District Court Columbia of 11.09.1981 in no. 524 F. Supp. 1336 (D.D.C. 1981). URL: <https://law.justia.com/cases/federal/district-courts/FSupp/524/1336/1430246/> (date of access: 01.05.2025).

48. Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 № 514-VI : станом на 1 січ. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17#Text>(дата звернення: 29.03.2025).
49. Про утворення публічного акціонерного товариства “Українська залізниця” : Постанова Каб. Міністрів України від 25.06.2014 № 200 : станом на 11 серп. 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/200-2014-п#Text>(дата звернення: 29.03.2025).
50. Пивоварський А. Реформа Укрзалізниці презентація Пивоварського на засіданні уряду. Міністерство Інфраструктури України. URL: https://mtu.gov.ua/files/20150902_MIU_Реформа%20Укрзалізниці_Презентація%20А.Пивоварського%20на%20засіданні%20Уряду.pdf(дата звернення: 20.03.2025).
51. Про особливості утворення акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування : Закон України від 23.02.2012 № 4442-VI : станом на 8 берез. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4442-17#Text>(дата звернення: 29.03.2025).
52. Венгер В. М. Прозорість як принцип діяльності органів публічної влади. Наукові записки Національного університету "Києво-Могилянська академія". 2017. Т. 200. С. 79–84. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/5831fa44-e4f7-4bd4-a74b-5379ebfaf53f>
53. Питання акціонерного товариства “Українська залізниця” : Постанова Каб. Міністрів України від 02.09.2015 № 735 : станом на 21 груд. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2015-п#Text> (дата звернення: 29.03.2025).
54. Модель корпоративного управління в Укрзалізниці є неефективною та потребує реформування - Рахункова палата. Рахункова палата. URL: <https://rp.gov.ua/PressCenter/News/?id=1306&lang=ukr>(дата звернення: 12.04.2025).

55. Decision of U.S. Supreme Court of 21.02.1995 in no. 513 U.S. 374 (1995). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/513/374/> (date of access: 01.05.2025).

56. Articles of association for Deutsche Bahn Aktiengesellschaft: від 15.07.2016. URL: https://ir.deutschebahn.com/fileadmin/Anhaenge/ARTICLES_OF_ASSOCIATIONS_DB_AG.pdf (дата звернення: 05.05.2025).

57. Decision of U.S. Supreme Court of 18.03.1985 in no. 83-1492. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/470/451/#top> (date of access: 01.05.2025).